

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR DE JOODSCHE
WETENSCHAP IN NEDERLAND,
gevestigd te Amsterdam,

No. I.

Amsterdam, Internationaal Antiquariaat
Menno Hertzberger,
1922.

Inhoudsopgave.

	Bladz
Voorbericht	5
Statuten*	6
Ledenlijst :	11
De voorgeschiedenis van ons Genootschap, door <i>S. Seeligmann</i>	12
Jaarverslag over 1921	21
Overzicht van Ontvangsten en Uitgaven over 1919, 1920 en 1921	27
Prijsvraag over een Bibliographie betreffende de Geschiedenis der Joden in Nederland	28
Iets omtrent naam, ligging en ingang der Joodsche bedehuizen naar oude traditiën, door <i>L. Wagenaar</i>	29
Thomas de Keyser's: „Joden-Compagnie“ in het Rijksmuseum te Amsterdam, (Catalogus-van Riemsdijk No. 1341), door <i>Mr.</i> <i>Izak Prins</i>	45
Beknopte verslagen der lezingen ter studie-bijeenkomsten:	
I. Het rassenvraagstuk en het anti-semitisme, door <i>Mr.</i> <i>M. Zeldenrust Szn.</i>	52
II. Psychologische onderzoekingen bij Joodsche en niet- Joodsche schoolkinderen te Amsterdam, door <i>Dr. A.</i> <i>A. Weinberg</i>	55
III. De Sabbath-begroeting, (Kabbolas Sjabbos), door <i>I. Maarsen</i>	58
IV. Jodendom en Hellenisme, door <i>Dr. D. Cohen</i>	62

Het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland laat aan de schrijvers de verantwoordelijkheid voor de in hun bijdragen verkondigde wetenschappelijke stellingen.

VOORBERICHT.

L. S.,

Het geschrift, dat wij hierbij — naar wij hopen als eerste van de publicaties van ons Genootschap — den leden aanbieden, is niet veel meer dan een kort verslag, een samenvattend overzicht van de acta onzer vereeniging gedurende de drie jaren van haar bestaan.

Grootere en vooral talrijker persproducten had menig-een allicht van ons verwacht; grootere dingen hadden wij ook zelf geprojecteerd; daaronder in de allereerste plaats de geregelde uitgave van een wetenschappelijk tijdschrift. Helaas blijkt dit echter voor ons nog te behooren tot de „magna munera, quae nec viribus istis conveniunt nec tam puerilibus annis.“

Intusschen verlangden wij — om aan een woord van een onzer Profeten aan te knopen — waar er nog geen volle trossen te plukken vallen, toch eens een eerste vrucht te zien, en vooral te toonen.

En wij meenden, dat deze eersteling in den vorm, waarin wij haar thans aanbieden, onzen leden niet onwelkom zou zijn. Moge zij naast de aangename herinnering aan de gehouden bijeenkomsten, welke zij voor velen zal bevatten, voor allen een aanmoediging zijn tot actieve deelneming aan onzen arbeid.

Aan degenen, die door de wetenschappelijke voordrachten, welke zij in ons midden gehouden hebben, het materiaal voor de samenstelling van dit boekdeeltje geleverd hebben, worde hier nog eens oprechte dank gebracht.

Leiden, 10 Menachem 5682,
4 Augustus 1922.

J. L. Palache,
Voorzitter.

STATUTEN

van het

Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland, goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 7 October 1919 No. 64, openbaar gemaakt in het bijvoegsel tot de Nederlandsche Staatscourant van 10 November 1919, No. 238, onder volgnummer **3817**.

EERSTE HOOFDSTUK.

Het doel.

Artikel 1. Het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland, opgericht 24 April 1919, is gevestigd te Amsterdam.

Artikel 2. Het Genootschap heeft ten doel de bevordering der beoefening van de Joodsche wetenschap in Nederland.

Artikel 3. Ter bereiking van dit doel langs wettigen weg zal het Genootschap:

a. bijeenkomsten houden, waarin Joodsch-wetenschappelijke onderwerpen zullen worden behandeld;

b. zoo mogelijk een Joodsch-wetenschappelijk tijdschrift en andere publicaties uitgeven;

c. wetenschappelijke werken op het gebied der Joodsche wetenschap aanmoedigen;

d. verzamelingen van boeken, archivalia, platen en voorwerpen, betrekking hebbende op Joden en Jodendom, trachten aan te leggen en te beheeren;

e. alle andere wettige middelen, welke aan het doel van het Genootschap bevorderlijk kunnen zijn, aanwenden.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De leden.

Artikel 4. Het Genootschap bestaat uit gewone leden, eereleden, corresponderende leden en beschermende leden.

Artikel 5. Tot gewone leden kunnen door het bestuur op aanbeveling van een der leden worden benoemd in Nederland en zijn koloniën wonende Joden.

Artikel 6. Tot eere-leden kunnen alleen zij worden benoemd, die in een bestuursvergadering met algemeene stemmen als zoodanig zijn gekozen. Zij zijn niet verplicht een jaarlijksche bijdrage te storten.

Artikel 7. Tot corresponderende leden kunnen door het bestuur alleen buitenlanders benoemd worden, bij meerderheid van stemmen, op gemotiveerd voorstel van een der bestuursleden. Zij zijn van de jaarlijksche bijdrage vrijgesteld.

Artikel 8. Beschermend lid kan ieder zijn, die jaarlijks een bijdrage van ten minste tien gulden of in eens een bedrag van ten minste tweehonderdvijftig gulden betaalt.

Ook gemeenten, vereenigingen of andere zedelijke lichamen kunnen beschermend lid worden.

Artikel 9. Gewone leden betalen een jaarlijksche bijdrage van ten minste zes gulden, of een bedrag in eens van ten minste éenhonderdvijftig gulden.

Artikel 10. Het lidmaatschap eindigt door dood of opzegging of door royement in een bestuursvergadering, waarin ten minste vijf leden aanwezig zijn.

Bij royement bestaat beroep op de algemeene vergadering.

Artikel 11. Het boekjaar is het gewone kalenderjaar.

Gewone of beschermende leden, die niet langer gewoon of beschermend lid wenschen te blijven, moeten vóór 1 December schriftelijk bericht daarvan aan het bestuur zenden.

DERDE HOOFDSTUK.

Het bestuur en zijn vergaderingen.

Artikel 12. Het bestuur bestaat uit ten minste zeven leden, die onderling hun functies, waaronder die van voorzitter, secretaris en penningmeester, verdeelen.

Artikel 13. Bestuursleden worden uit een voordracht van het bestuur door de algemeene vergadering benoemd. Zij hebben zitting voor vier jaren. Telkens na twee jaren treedt de helft af. De eerste maal de grootste helft bij loting.

In afwijking van het in de eerste alinea van dit artikel bepaalde, zullen voor de eerste maal als bestuur optreden: Mr. J. Hamburger A. Dzn., I. Maarsen, Dr. I. Mendels, J. L. Palache, M. Pinkhof, Mr. Izak Prins, S. Seeligmann, Dr. D. M. Sluys en L. Wagenaar.

Artikel 14. In de eerste bestuursvergadering na de algemeene vergadering, waarin bestuursbenoemingen zijn geschied, worden alle functies, waaronder die van voorzitter, secretaris en penningmeester, onderling verdeeld.

Alleen de voorzitter is als zoodanig niet terstond herkiesbaar.

Artikel 15. Minstens drie bestuursleden moeten in Amsterdam woonachtig zijn.

Artikel 16. In den regel wordt maandelijks een bestuursvergadering gehouden.

Artikel 17. De voorzitter leidt alle vergaderingen. Bij afwezigheid wordt hij door een der andere bestuursleden vervangen.

Artikel 18. Het bestuur vertegenwoordigt het Genootschap in en buiten rechten, doch kan twee zijner leden voor elk bijzonder geval hiertoe aanwijzen.

VIERDE HOOFDSTUK.

De vergaderingen en de secties.

Artikel 19. Een algemeene vergadering wordt jaarlijks gehouden, waarin de penningmeester rekening en verantwoording aflegt, de administratieve verslagen worden uitgebracht, zoo noodig de bestuursverkiezingen plaats vinden en bovendien een of meer onderwerpen van Joodsch-wetenschappelijken aard worden behandeld.

Artikel 20. Op de algemeene vergadering hebben alle leden toegang, doch alleen gewone leden stemrecht.

Artikel 21. Het Genootschap kan zich voor zijn wetenschappelijken arbeid in secties splitsen.

De verschillende secties stellen de wijze harer werkzaamheden in overleg met en onder goedkeuring van het bestuur vast.

Bij alle sectie-vergaderingen hebben de bestuursleden recht van toegang.

Artikel 22. Geen vergadering wordt op Sabbath of Joodschen feestdag gehouden.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Het tijdschrift en andere publicaties.

Artikel 23. Bij de uitgifte van een tijdschrift door het Genootschap vormt het bestuur de redactie.

Het administratief-redactioneel werk kan aan iemand binnen of buiten het bestuur, eventueel tegen vergoeding worden opgedragen.

Artikel 24. Alle leden ontvangen het tijdschrift gratis.

Artikel 25. Ter opname in het tijdschrift komen alleen in aanmerking oorspronkelijke opstellen of publicaties op Joodsch-wetenschappelijk gebied. Zij worden in het Nederlandsch, doch kunnen ook in een andere taal gepubliceerd worden.

Artikel 26. Alle nadere regels betreffende het tijdschrift en andere publicaties worden door het bestuur vastgesteld.

ZESDE HOOFDSTUK.

De inkomsten.

Artikel 27. De inkomsten van het Genootschap bestaan uit:

- a. jaarlijksche bijdragen van de leden;
- b. schenkingen, legaten en andere toevallige baten;
- c. gekweekte renten;
- d. opbrengst van publicaties van het Genootschap.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

De verzamelingen.

Artikel 28. De verzamelingen van het Genootschap worden door het bestuur beheerd, dat ook over aankopen beslist.

Zoover het geen boekwerken betreft, kan de verzameling onder door het bestuur vast te stellen voorwaarden aan een openbare instelling in bruikleen worden gegeven.

Artikel 29. Boekwerken worden voorloopig geplaatst in de boekerij van het Nederlandsch Israëlitisch Seminarium te Amsterdam na met een stempel van Genootschap te zijn voorzien.

Artikel 30. Het bestuur stelt de voorwaarden vast, waar onder boekwerken aan de leden kunnen worden uitgeleend.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Algemeene bepalingen.

Artikel 31. Over alle zaken het Genootschap betreffende beslist het bestuur, tenzij deze statuten of het huishoudelijk reglement anders bepalen.

Artikel 32. Alle besluiten worden genomen en alle keuzen geschieden met gewone meerderheid der ter vergadering uitgebrachte stemmen. Blanco stemmen worden als niet uitgebracht beschouwd.

Over zaken wordt mondeling, over personen wordt schriftelijk gestemd.

Artikel 33. Bij huishoudelijk reglement worden de zaken, de huishouding van het Genootschap betreffend, geregeld.

De bepalingen hieromtrent mogen niet in strijd zijn met deze statuten.

Artikel 34. Wijzigingen in deze statuten kunnen, behoudens koninklijke goedkeuring, op voordracht van het bestuur in een algemeene vergadering met twee derden der uitgebrachte stemmen worden aangebracht.

Het in de vorige alinea bepaalde is eveneens van toepassing op de ontbinding van het Genootschap.

Artikel 35. Het Genootschap is aangegaan voor den tijd van 25 jaren, te rekenen van den stichtingsdag af.

Artikel 36. Bij ontbinding van het Genootschap vervallen zijn baten, na voldoening zijner schulden, aan een door de algemeene vergadering aan te wijzen Joodsche vereeniging of instelling. Zulks met inachtneming van het bepaalde bij artikel 1702 van het Burgerlijk Wetboek.

Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland.

Bestuur :

- Dr. J. L. Palache, Voorzitter, *Leiden*, (aftredend in 1925),
S. Seeligmann, Vice-Voorzitter, *Amsterdam*, (aftredend in 1925),
Mr. Izak Prins, Secretaris, *Amsterdam*, Sarphatistraat 52, (aftredend in 1923),
M. Pinkhof, Penningmeester, *Amsterdam*, Van Musschenbroekstraat 21, (aftredend in 1923),
Mr. J. Hamburger A. Dzn., *Utrecht*, (aftredend in 1923),
I. Maarsen, *Amsterdam*, (aftredend in 1925),
Dr. I. Mendels, *Groningen*, (aftredend in 1923),
Dr. D. M. Sluys, *Amsterdam*, (aftredend in 1925),
L. Wagenaar, *Amsterdam*, (aftredend in 1925).

Leden :

A. Asscher, <i>Groningen</i> ,	L. Hirschel, <i>Amsterdam</i> ,
Mr. B. E. Asscher, <i>Amsterdam</i> ,	Mr. H. Louis Israëls, <i>Amsterdam</i> ,
Ir. I. Bawly, <i>Amsterdam</i> ,	N. Italie, <i>Leiden</i> ,
Mr. N. de Beneditty, <i>Amsterdam</i> ,	I. de Jongh, <i>Amsterdam</i> ,
Mr. E. A. L. Boas, <i>Amsterdam</i> ,	Dr. B. A. Kahn, <i>Amsterdam</i> ,
E. Boekman, <i>Amsterdam</i> ,	G. de Lange, <i>Amsterdam</i> ,
Dr. D. Cohen, 's <i>Gravenhage</i> ,	Dr. F. Leviticus, <i>Amsterdam</i> ,
Dr. M. H. Cohen, <i>Amsterdam</i> ,	Dr. Julius Leydesdorff, <i>Meppel</i> ,
Ph. Copenhagen, <i>Amsterdam</i> ,	Mr. D. E. Lioni, <i>Amsterdam</i> ,
Mr. I. van Creveld, <i>Amsterdam</i> ,	A. van Loen, 's <i>Gravenhage</i> ,
Dr. S. van Creveld, <i>Groningen</i> ,	Mej. C. van Loen, <i>Leiden</i> ,
S. Dasberg, <i>Dordrecht</i> ,	Mr. F. S. van Nierop, <i>Amsterdam</i> ,
A. B. Davids, <i>Amsterdam</i> ,	Mej. Dr. Léonie van Nierop,
L. Dünner, <i>Amsterdam</i> ,	<i>Amsterdam</i> ,
Mej. C. Eitje, <i>Amsterdam</i> ,	A. S. Onderwijzer, <i>Amsterdam</i> ,
I. van Esso Bzn., <i>Amsterdam</i> ,	Prof. Mr. A. S. Oppenheim, <i>Leiden</i> ,
H. S. Frenkel, <i>Utrecht</i> ,	Prof. Mr. Dr. J. Oppenheim,
I. van Gelder, 's <i>Gravenhage</i> ,	's <i>Gravenhage</i> ,
M. van Gelderen, <i>Groningen</i> ,	I. van J. Palache, <i>Amsterdam</i> ,
Mr. B. P. Gomperts, <i>Amsterdam</i> ,	Dr. H. Pinkhof, <i>Amsterdam</i> ,
A. J. J. Ph. Haas, <i>Amsterdam</i> ,	Henri Polak, <i>Laren (N. H.)</i> ,
Dr. Ir. L. Hamburger, <i>Dordrecht</i> ,	J. E. Polak Jzn., <i>Amsterdam</i> ,
Mr. M. van der Heyden, 's <i>Gravenhage</i> ,	Dr. Léon Polak, 's <i>Gravenhage</i> ,
	N. T. Polak, <i>Delft</i> ,
Dr. L. Hertzberger, <i>Sneek</i> ,	Dr. A. Prins, 's <i>Gravenhage</i> ,
Mr. J. E. Hillesum, <i>Amsterdam</i> ,	Dr. B. I. Ricardo, <i>Amsterdam</i> ,
S. J. S. Hirsch, <i>Zwolle</i> ,	Dr. B. Ritter, <i>Rotterdam</i> ,

A. Rodrigues Pereira, *Amsterdam*,
 E. A. Rodrigues Pereira, *Amsterdam*,
 S. Rodrigues Pereira, *Hilversum*,
 J. S. Roos, *Amsterdam*,
 Mr. H. Sanders, *Rotterdam*,
 L. H. Sarlouis, *Amsterdam*,
 Dr. M. Schloessinger, 's *Gravenhage*,
 Mej. A. Simons, *Amsterdam*,
 Prof. Mr. D. Simons, *Utrecht*,
 S. Sohlberg, *Amsterdam*,
 Ir. M. van Son Pzn., *Hilversum*,
 L. D. Staal, *Amsterdam*,

Mej. Dr. F. Szper, *Amsterdam*,
 J. Tal, *Utrecht*,
 Dr. S. Ullmann, 's *Gravenhage*,
 Mr. Dr. L. E. Visser, 's *Gravenhage*,
 Dr. I. H. J. Vos, *Amsterdam*,
 J. Vredenburg, *Arnhem*,
 S. Ph. de Vries Mzn., *Haarlem*,
 M. Vromen, *Leeuwarden*,
 Dr. A. A. Weinberg, *Groningen*,
 J. E. van der Wielen, 's *Gravenhage*,
 Dr. M. Wolff, *Amsterdam*,
 Mr. M. Zeldenrust Szn., 's *Gravenhage*,
 Jac. Zwarts, *Utrecht*.

Beschermende Leden :

Bernard Houthakker, *Amsterdam*,
 H. I. Kisch, *Amsterdam*,
 Mej. S. Koperberg, *Amsterdam*,
 Mevr. H. Laman Trip — de Beaufort, *Oosterbeek*,
 A. Levie, *Amsterdam*,

M. A. Levie, *Amsterdam*,
 E. Polak, *Groningen*,
 Hugo Prins, *Amsterdam*,
 Maurits Prins, *Amsterdam*,
 P. van Son, *Amsterdam*.

DE VOORGESCHIEDENIS VAN ONS GENOOTSCHAP.

Toespraak door den Heer **S. Seeligmann** ter gelegenheid der oprichting van het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland gehouden in de Docenten-kamer van het Nederlandsch Israëlietisch Seminarium te Amsterdam op Donderdag, 24 April 1919.

Ik dank U allen, dat Gij aan mijn uitnoodiging gevolg hebt gegeven en wil mij, als bijeenroeper dezer bijeenkomst, veroorloven, U de voorgeschiedenis of laat ik maar direct zeggen, de meer dan twintigjarige lijdensgeschiedenis van mijn en anderer pogen, om hier te lande een Joodsch

wetenschappelijk genootschap, resp. tijdschrift te stichten, in het kort uit een te zetten. Het moge te gelijker tijd mijn rechtvaardiging zijn, waarom ik U bijeengeroepen heb, en U ook duidelijk maken, hoe moeilijk het is, met zulk een plan te slagen.

Het is nu niet de plaats en de tijd, om een historisch overzicht te geven van het aandeel dat Nederland in de 19de eeuw had bij de ontwikkeling der Joodsche Wetenschap, ook natuurlijk niet van het Joodsch-wetenschappelijk werk van den laatsten tijd. Alleen over de pogingen in bovengenoemden zin gedurende de laatste kwart eeuw, die ik zelf heb meegeleefd, wil ik U het een en ander zeggen. Als ik hierbij mijn eigen persoon wat veel op den voorgrond breng, dan moge dit niet als onbescheidenheid worden opgevat, maar als de subjectieve inslag, die bij tijdgeschiedenis, waarin men zelf een rol heeft gespeeld, nooit te vermijden is.

Reeds vroeg, als student aan ons Seminarium, heeft het mij gespeten, dat Nederland zoo weinig deelnam aan den internationalen opbloei der Joodsche Wetenschap en na den dood van Roest en het ophouden van de Israëlietische Letterbode in het buitenland bijna vergeten was. Persoonlijke bekendheid met vooraanstaande mannen der Joodsche Wetenschap in Europa en Amerika verschaftte mij het voorrecht sedert tientallen jaren in correspondentie met velen hunner te staan en dikwijls, als zij bij hun studiën Nederlandsche quaesties raakten, door hen om inlichtingen te worden gevraagd. Mij bleek toen telkens, hoe oneindig veel er nog te werken viel voor ons hier te lande, maar ook hoe gering de wetenschappelijke belangstelling ervoor. Mijn pogen, om door het geven van inlichtingen en het instellen van gewenschte onderzoekingen Nederland uit zijn isolement te verheffen, had de meest warme belangstelling van wijlen Dr. Dünner, die mij dit ook eens op de meest eervolle wijze heeft doen blijken. Maar ik was er volstrekt

niet mede ingenomen, dat deze belangstelling niet algemeen was. Na herhaaldelijk met vrienden de zaak besproken te hebben, is het mij eindelijk op 28 Januari 1899, nu ruim twintig jaar geleden, gelukt, bij mij thuis nu wijlen Rudelsheim en Gobits, alsmede Dr. Sluys, Mr. I. Hen en den toenmaligen semi-arts E. Tas tot een eerste bijeenkomst ter oprichting van een vereeniging voor Joodsche Wetenschap, die ook een orgaan zoude uitgeven, bijeen te krijgen. Dr. H. Pinkhof, die ook uitgenoodigd was, schreef verhinderd te zijn deel te nemen. Mr. Hen was alleen bij de eerste bijeenkomst, en arts S. Klein, die later gevraagd werd, bedankte ook. De twee laatste bijeenkomsten, er werden er zes gehouden, welker notulen in mijn bezit zijn, werden bijgewoond door den Heer A. J. Mendes da Costa. Wijlen Rudelsheim nam het voorzitterschap waar, ikzelf het secretariaat.

Er waren twee stroomingen, die in Rudelsheim en Gobits hun uiterste tegenstelling vonden. De eerste wilde een genootschap met misschien later een tijdschrift, de laatste alleen een tijdschrift. Ik wil U niet vermoeien met het verhaal van het verloop dezer historie, die een half jaar duurde. Een ontwerp voor een genootschap was door wijlen Rudelsheim ingediend, maar toch heeft wijlen Gobits de beslissing weggedragen. 22 Maart 1899 werd een door mij opgestelde circulaire aan 34 Amsterdammers en 18 personen buiten Amsterdam verzonden, om medewerkers voor een Israëlietische Letterbode, Nieuwe Reeks, te krijgen. De antwoorden waren van dien aard, dat we meenden in zee te mogen gaan. Na verschillende besprekingen was de firma van Creveld & Co. te Amsterdam bereid op eigen risico het tijdschrift uit te geven; er zoude door Rudelsheim, Gobits en mij een circulaire voor deze firma worden opgesteld ter verzending om abonné's te winnen. Ik maakte het ontwerp, wijlen Gobits vond het goed, Rudelsheim was toen veel uitstедig en had het ontwerp vooraf niet gezien. Vier Juli '99 zond ik hem de schoone proef, — ik heb al

deze stukken hier bij mij, — en kreeg den 6den van hem het volgende briefje:

6 - 7 - '99. Amice, De circulaire vind ik ellendig slecht (sit venia verbo) gesteld. Kleine wijzigingen kunnen er m. i. geen verbetering in brengen. Het ware verstandig als wij met ons drieën (Gobits, Seeligmann en Rudelsheim) een uurtje bij elkaar kwamen, om een minder zoutelooze circulaire op te stellen. Laat Gobits het gedrukte ding zien en spreek hem over mijn voorstel. tt.

(w. g.) S. A. Rudelsheim.

Ik beken nog niet te weten, wat er niet goed aan de concept-circulaire was. Ik zond briefje en ontwerp-circulaire aan Gobits, het zetsel stond bij de firma van Creveld & Co. klaar, — en het moest er eigenlijk nog staan, want er kwam van niemand verder eenig antwoord. Op 22 Januari 1918, toen ik, na den dood van Gobits, zijn bibliotheek beschreef, gaf mij Mevrouw Gobits mijn enveloppe met het gezonden briefje van Rudelsheim terug, ter completeering der stukken over mijn eerste poging tot stichting van een Joodsch wetenschappelijk genootschap, resp. tijdschrift.

Twee jaren later, in Mei 1901, heeft de toenmalige conrector van het Seminarium, wijlen Monasch, eenige heeren, onder wie ook Gobits en ik weer waren, hier in deze kamer, de Docentenkamer van het Seminarium, bijeengeroepen ter gezamenlijke bewerking van een geschiedenis der Joden in Nederland, welke de firma van Creveld & Co. wilde uitgeven. Ten behoeve der tweede bijeenkomst was mij opgedragen een schema voor het werk te maken. Ik heb dit ingediend, het vond bij de medewerkers volle instemming. Maar een derde bijeenkomst had niet meer plaats. In het elfde nummer van het tijdschrift „Kadimah“, (van 12 Maart 1911), heb ik hierover uitvoerig gerefereerd, en behoef er dus thans niet verder over uit te weiden. We gaan weer eenige jaren verder. In 1905 was te Berlijn de „Verein für Statistik der Juden“ opgericht, die het „Zeitschrift für

Demographie und Statistik der Juden“ uitgaf. In den loop van 1906 bereikte mij van daar het verzoek een dergelijke vereeniging hier te lande op te richten. Ik wendde mij toen tot Ornstein in Den Haag, toen nog niet gepromoveerd, en in tal van wederkerige bezoeken en correspondenties hebben wij de zaak voor elkaar gekregen. In Februari 1907 zonden we een circulaire en ontwerp-statuten de wereld in. De circulaire was onderteekend door Mr. I. Cohen Hzn., Jeanette Hoofiën, Opperrabbijn van Loen, Opperrabbijn Monasch, Ornstein, Dr. Pinkhof, Henri Polak, S. Seeligmann, Dr. Slijper en Dr. Sluys. De meesten waren door mij persoonlijk om hun medewerking en medeonderteekening gevraagd. Staatsraad Oppenheim en Jitta, toen professoren in Leiden en Amsterdam, alsmede Mr. Israëls hadden bedankt. Tegen 28 April '07 heeft Ornstein namens de onderteekenaars uitnodigingen voor de oprichtingsvergadering in het Zuid-Hollandsche Koffiehuis in Den Haag verzonden. De vergadering had plaats, de statuten werden aangenomen, een bestuur uit Mej. Jeanette Hoofiën en de Heeren Pinkhof, Slijper, Monasch, Sluys, Henri Polak en Ornstein werd benoemd, maar de eerste bestuursvergadering moet, geloof ik, nog plaats hebben. Pinkhof, Sluys en Henri Polak bedankten als bestuurders en Prof. Ornstein heeft kort daarop Den Haag verlaten. Den Haag was zetel der vereeniging en de zaak sloop in.

We gaan verder. 26 Augustus 1907 was „Machi“ opgericht. Ir. M. van Son Pzn., toen student in Delft, en vooral de Haarlemsche afdeeling met onzen tegenwoordigen stadgenoot dokter van Esso wilden hooger op en een wetenschappelijk maandschrift uitgeven. De heeren bespraken de zaak met mij, maar daar het meer populair en propagandistisch bedoeld was, had ik er niet al te veel zin in. Noch als redacteur wilde ik fungeeren, noch in een commissie van advies zitting nemen. Het tijdschrift kwam onder de naam van „Kadimah“ het eerst op 11 Mei 1910 uit. Commissie van advies waren Prof. Dr. Ornstein, Dr. Wolff en Dr. Slijper.

Het twaalfde nummer op 8 Mei 1911 was het laatste van den jaargang, maar ook van het tijdschrift zelf. De exploitatie had een deficit opgeleverd, dat veel later nog aangezuiverd moest worden. Van Dr. Wolff was een vroeger gehouden geschiedkundige voordracht in „Kadimah“ opgenomen; noch van Ornstein, noch van Slijper was er iets in verschenen. Hoewel later beraamd, kwam echter reeds op 18 Februari 1910 het eerste nummer van „Halekach“ uit, orgaan der Joodsch Litteraire Club te Rotterdam. Hier waren Opper-rabbijn Wagenaar, Dr. Hertzberger te Sneek en wijlen Gobits commissie van advies. „Halekach“ bestond twee jaren. Het elfde nummer van den tweeden jaargang was 29 Februari 1912 verschenen, het twaalfde kwam veel later, in Juni '12, uit met de mededeeling aan den lezer aan het slot: „Het bestuur der J. L. C. bericht bij deze, dat het zeer tot zijn spijt door gebrek aan steun gedwongen is de uitgave van „Halekach“ te staken.“ Hier was niet zoo zeer gebrek aan finantiëlen steun, dan wel aan medewerking bedoeld. Van Opperrabbijn Wagenaar was een artikel in het eerste nummer verschenen, van Dr. Hertzberger enkele propagandistische artikelen, van wijlen Gobits geen enkel. Veel vertaalde stukken moesten ter vulling worden opgenomen, en met enkele uitzonderingen waren de meeste artikelen, waaronder ik ook de Rabbiner Hirsch-rubriek rangschik, van stichtelijken aard in den geest der hoofdartikelen in de Joodsche weekbladen. Had ik bij „Kadimah“ nog jad wosjeim, door de besprekingen bij de oprichting en twee artikelen van mijn hand, welke er in stonden, van Halekach stond ik geheel verre. Ik zeg dat, opdat Ge kunt zien, dat ook pogingen om een tijdschrift uit te geven, waarbij ik in geen enkel opzicht betrokken was, ook niet konden slagen. Ge zoudt anders ominis causa kunnen denken, dat alles, waarbij ik betrokken ben, ten doode is opgeschreven!

Trouwens, nadat ik U vermeld heb, dat een poging van den drukker Levisson in Den Haag, einde 1912, om mij te benoemen als redacteur van een door hem op zijn risico

uit te geven Joodsch-wetenschappelijk tijdschrift reeds in het beginstadium door verschillende omstandigheden afgesprongen is, kan ik U berichten, dat een einde Juli 1914 gedateerde prospectus ter uitgave van een driemaandelijksch „Tijdschrift voor Joodsche Wetenschap en Kunst: „Hammagid“, onder redactie van Dr. D. Cohen, Dr. M. Engers, Neh. de Lieme en Mr. Wilhelm Loeb, mij tot voor niet langen tijd evenals voor de meesten van U zeker geheel onbekend is gebleven.

In Augustus '14 had dit prospectus zullen worden verzonden, door het uitbreken van den wereldoorlog gebeurde het echter niet. Eerst veel later kreeg ik van Mr. Izak Prins een exemplaar, misschien wel een unicum, voor mijn verzameling. Ik vermoed, dat ook deze poging niet ware geslaagd; zeker niet om een tijdschrift voor Joodsche Wetenschap te worden. Met alle eerbied voor de onderteekenaars, maar om zulk een tijdschrift uit te geven, moet men meer van „Joodsche Wetenschap“, (hier als terminus technicus gebruikt, wat het sedert nu 100 jaar, toen Zunz in 1818 zijn brochure „Etwas über die rabbinische Literatur“ uitgegeven heeft, is geworden), weten, dan zij verondersteld mogen worden te kennen. Te midden van den wereldoorlog, die zooveel Joodsche Wetenschap vernietigd heeft, schreef mij 4 Mei 1915 Eduard Pool, (Hengelo, O.), dat hij op de Twentsche afdeeling van de Maatschappij tot Nut der Israelieten in Nederland een voorstel voor de Hoofdbestuurvergadering wilde voorstellen, dat het Hoofdbestuur zou besluiten een driemaandelijksch orgaan uit te geven of te steunen, om daarin bronnen-studies voor de geschiedenis der Joden in Nederland te publiceeren; of, indien ik dit beter vond, dat een vooraf opgericht Joodsch historisch genootschap, hetgeen ik ook na overleg met Dr. Mendels en Mr. Prins kon tot stand brengen, ruim door het Nut zou worden gesteund. Ik schreef hem, dat het betrekken van het Nut in de oprichting van tijdschrift of genootschap mij niet gewenscht voorkwam; dat dergelijke pogingen door

mij reeds waren ondernomen; dat tijdens den oorlog niet het juiste oogenblik was zoo iets weer te probeeren, daar de Joodsche Wetenschap altijd internationaal moest zijn, om een werkelijk wetenschappelijk cachet te dragen, en dat daarom de zaak ook alleen op zuiver wetenschappelijk basis kon worden ondernomen. Ed. Pool was na deze uiteenzetting bereid de zaak niet op een Nut's vergadering ter sprake te brengen.

Mijn pogingen waren ook werkelijk, niettegenstaande alle tot nu toe ondervonden teleurstelling, niet ingeslapen. Nadat ik curator van het Seminarium was geworden, heb ik herhaaldelijk bij Rector Gobits erop aangedrongen, dat hij, al was het maar in beperkter kring van seminaristen en oud-seminaristen, een Joodsch theologisch gezelschap, zooals er vroeger eens een aan het Seminarium was verbonden, weer zou doen herleven.

Tot mijn spijt was hij er echter niet voor te vinden. Toch kwam er eenig uitzicht op succes. In het voorjaar 1916 kwam Izak Prins mij zijn plannen tot het organiseeren eener Tentoonstelling: „Het verdwijnend Amsterdamsch Ghetto in beeld“, vertellen. Hij heeft dit plan met Henri Edersheim op zulk een schitterende wijze verwezenlijkt, dat zij, die deze tentoonstelling, welke van 29 Mei tot 4 Juni 1916 plaats vond, mee hebben geleefd met zekeren weemoed aan het sluitingsuur zullen terugdenken. Zelden was er zoo groote belangstelling door heel Joodsch Nederland van alle schakeeringen voor een ideëele zaak als toen. Reeds vóór de opening, toen de algemeene instemming was gebleken, hebben Edersheim en Prins met mij de wenschelijkheid besproken uit deze tijdelijke tentoonstelling een vast Joodsch museum in Amsterdam te laten groeien. Ik kon hen gemakkelijk overtuigen, dat het verkieselijker was, dit niet in aansluiting met deze Ghetto-tentoonstelling te doen, om er geen bepaald Zionistisch cachet aan te geven. En ook waren zij het met mij eens, dat eerst een genootschap moest worden opgericht, dat ook een Joodsch museum in zijn werkprogram moest

betrekken. Maar ik beloofde hun, zoodra ik het geschikte oogenblik ervoor gekomen zou achten, te zorgen, dat de zaak werd aangepakt. Toen in het voorjaar 1918 Opper-rabbijn Wagenaar tot rector van ons Seminarium werd benoemd, heb ik nog voor de installatie met Rector Wagenaar over de oprichting van een Joodsch-wetenschappelijk genootschap gesproken, heb toen statuten ontworpen en mij voorgesteld in April 1918 een oprichtingsvergadering bijeen te roepen. Reeds toen heb ik de heeren Palache en Prins om medewerking verzocht. Toch werd de zaak om interne Seminarium-aangelegenheden toen door mij uitgesteld. In Juni of Juli '18 heeft Mr. Hamburger, geheel onkundig van mijn pogen, mij over de wenschelijkheid van een Joodsch historisch genootschap gesproken. Ik vertelde hem in welk stadium de zaak was en waarom ik meende ze nog wat te moeten uitstellen. Toen nu in Maart j. l. deze beletselen voor mij uit den weg waren geruimd, heb ik onmiddellijk alles in het werk gesteld, opdat de oude plannen nu eindelijk eens hun beslag zouden krijgen. Ik heb, en ik leg er den nadruk op, geheel zelfstandig de keuze gedaan van de personen tot deze bijeenkomst uitgenoodigd. Ik werd geleid door de historische overwegingen, die ik U in het voorgaande heb geschetst, door de wenschelijkheid, zooveel mogelijk alle takken van wetenschap, die met de Joodsche Wetenschap in het bijzonder in aanraking komen, op de beste wijze hier te doen vertegenwoordigen, en, last not least, door de gedachte, een harmonische, zuiver wetenschappelijke samenwerking voor het voor oogen gestelde doel in één bestuur mogelijk te maken. Ik hoop, dat ik daarin ben geslaagd.

Ik heb U ook ontwerp-statuten toegezonden en hoop, dat nu eindelijk deze poging succes moge hebben.

Lang heb ik U met dit inleidend woord bezig gehouden, maar ik geloof, dat het nuttig, of, wat hier meer zegt, wenschelijk was, dit historisch overzicht te geven, omdat deze vele gefaalde pogingen kunnen leeren, dat we

niet te veel moeten theoretiseeren en de zaak niet moeten laten inslapen, maar onze sympathieën en belangstelling in werkzaamheid moeten omzetten. Doen we dat, dan ben ik zeker, dat we zullen slagen.

En hiermede verklaar ik deze bijeenkomst voor geopend en stel U voor in de eerste plaats een leider voor deze vergadering te kiezen.

JAARVERSLAG OVER 1921

van het

GENOOTSCHAP VOOR DE JOODSCHE WETENSCHAP IN NEDERLAND,

door den Secretaris, den Heer **Mr. Izak Prins**, uitgebracht ter tweede jaarlijksche algemeene vergadering op Zondag, 1 Siwan 5682, 28 Mei 1922, gehouden te Amsterdam.

Ten vorige jare heeft uw toenmalige voorzitter, de Heer S. Seeligmann, in zijn openingswoord van de eerste algemeene jaarlijksche vergadering, den 7den Ijar 5681, 15 Mei 1921, in de ons zoo heusch hiertoe ter beschikking gestelde vergaderzaal der Nederlandsch Israëlietische Hoofdsynagoge te Amsterdam, gehouden, de lotgevallen van ons Genootschap tot dien dag toe geschetst.

Onze voorzitter herinnerde er ons toen aan, dat ons Genootschap op zijn initiatief den 24sten Nissan 5679, 24 April 1919, is tot stand gekomen. Oprichters waren de huidige Bestuursleden de Heeren Mr. J. Hamburger A. Dzn., I. Maarsen, Dr. I. Mendels, Dr. J. L. Palache, M. Pinkhof, Mr. Izak Prins, S. Seeligmann, Dr. D. M. Sluys en L. Wagenaar. Als voorzitter werd de Heer Seeligmann, als secretaris de Heer Prins en als penningmeester de Heer Pinkhof aangewezen.

De Statuten werden na langdurige besprekingen vastgesteld, en de koninklijke goedkeuring erop aangevraagd. Nadat de Statuten 7 October 1919 koninklijk goedgekeurd waren, kon het Bestuur in zijn vergadering van 6 April 1920 78 nieuwe leden benoemen, en kon het Genootschap toen in werking treden.

Wij beschouwden het daarna als onze eerste taak beschermende leden te winnen. Voor dit doel is een artikel van de hand van onzen toenmaligen voorzitter over: „Joodsche Geleerde Genootschappen“ in het Nieuw Israëlietisch Weekblad van 20 Augustus 1920 verschenen, dat als overdruk met een circulaire aan 150 uitgezochte Amsterdamsche adressen verzonden is. Tot onze groote teleurstelling hebben we slechts eenige beschermende leden op deze poging gekregen. De toen reeds ingetreden economische malaise is hieraan zeker ook mede schuld.

Wij achtten het, daar ons de geldmiddelen tot uitgave van een eigen tijdschrift of jaarboek bleven ontbreken, voor onze propaganda nuttig, een geleerde van grooten naam in ons land op verschillende plaatsen onder de auspiciën van ons Genootschap te doen optreden, en vonden tot onze vreugde Prof. Dr. Ludwig Blau, rector van het Rabbinen-seminarium te Budapest hiertoe bereid.

Prof. Blau heeft in Amsterdam in de ons door Rector en Assessoren welwillend ter beschikking gestelde Aula van de Universiteit van Amsterdam den 10den en 12den Januari 1921 gesproken resp. over: „Die jüdische Militär-Kolonie an der aegyptisch-nubischen Grenze, (Assuan-Papyri)“ en „Die griechischen Papyri vom jüdischen Gesichtspunkte“; en te 's Gravenhage, waar ons lid de Heer J. E. van der Wielen zich zoo toegewijd met de voorbereiding belast heeft, den 15den en 17den Januari 1921, over „Der Talmud“, terwijl Prof. Blau den 19den en den 20sten Januari 1921, te Groningen resp. over: „Der Talmud“ en „Die griechische Papyri im talmudischen Recht“ het woord gevoerd heeft. Daar heeft ons bestuurslid de Heer Dr. I. Mendels deze

lezingen zoo gelukkig voorbereid, dat deze aldaar ook tot een finantiëel succes voor ons Genootschap geweest zijn. Algemeen werd onze keuze op Prof. Blau bij ons eerste optreden naar buiten een gelukkige geacht. Door verschillende bijdragen heeft onze kas ook niet te zwaar onder dit tournee geleden.

Ter jaarvergadering 1921 vergastte ons medelid de Heer Rector L. Wagenaar ons op zijn voordracht: „Iets omtrent naam, ingang en ligging der Joodsche bedehuizen naar oude traditiën“, waaraan zich een leerrijke gedachtenwisseling knoopte, en welke, naar wij hopen, ons eerste Bulletin, waarover zoo aanstonds meer, zal sieren.

Te dezer vergadering werd besloten een Prijsvraag over een Bibliographie betreffende de Geschiedenis der Joden in Nederland uit te schrijven, welks programma door Uw Bestuur op breede schaal in binnen- en buitenland verspreid werd. Als belooning werd den winnaar een prijs van f. 300 in het vooruitzicht gesteld.

Tevens werden toen de aan de beurt van aftreding zijnde Bestuursleden allen herkozen.

Dit Bestuur wees in zijn eerste vergadering den Heer Dr. J. L. Palache als zijn voorzitter, en den Heer S. Seeligmann, die reglementair als voorzitter moest aftreden, en als zoodanig niet herkiesbaar was, als zijn vice-voorzitter aan. Onmiddellijk werden maatregelen getroffen in het komende winterseizoen geregeld studie-vergaderingen van leden te houden. Ten gevolge daarvan spraken: 4 December 1921, Mr. M. Zeldenrust Szn., ('s Gravenhage), over: „Het Rassenvraagstuk en het Anti-Semitisme“; den 29sten December 1921, Dr. A. A. Weinberg, (Groningen), over: „Psychologische onderzoekingen bij Joodsche en niet-Joodsche schoolkinderen in Amsterdam“; den 26sten Januari 1922, Rabbijn I. Maarsen, (Amsterdam), over: „De Sabbath-begroeting, (Kabbolas Sjabbos)“; den 30sten Maart 1922, Dr. D. Cohen, ('s Gravenhage), over: „Jodendom en Hellenisme“; welke referaten alle werden gehouden in de Lou-Jomoesj-kamer

van het Ned. Isr. Seminarium, alhier, ons hiertoe tot onze groote dankbaarheid door den Rector afgestaan.

Ook van deze referaten, geregeld gevolgd door een geanimeerde onderlinge bespreking der leden, waaraan soms ook de introducés deel namen, hopen wij in ons Bulletin eenigszins uitvoerig verslag te kunnen brengen.

Ook ik meen, dat wij met de organisatie van deze onderlinge studie-bijeenkomsten een vruchtbaar arbeidsveld onder den ploeg genomen hebben, doch kan ik niet nalaten, U erop te wijzen, dat verreweg de meesten onzer leden, ook binnen Amsterdam, geen lust betoonen deze bijeenkomsten door hun aanwezigheid geestelijk te versterken.

Den 30sten November 1921 arrangeerden wij met den musicoloog den Heer Z. I. Idelsohn, (uit Jeruzalem), met het oog op de hooge kosten te zamen met de Afdeeling Amsterdam van den Nederlandschen Zionisten Bond en de Vereeniging voor Joodsche Leer en Leven in Amsterdam-Zuid, in de Kleine Zaal van het Concertgebouw, alhier, een door dezen zelf vocaal geïllustreerde voordracht over: „De ontwikkelingsgang van de oud-Hebreeuwsche melodieën“; welke avond ook zeer goed geslaagd mag heeten.

Tot op heden mochten wij er nog niet in slagen, een Bulletin uit te kunnen geven. De zeer belangrijke financiële middelen, welke wij ons daartoe getroosten moeten, kan onze kas niet fourneeren, en de Joodsche Maecenaten, die wij ons als beschermende leden van ons Genootschap voorgesteld hadden, laten nog steeds op zich wachten.

Aan copy ontbreekt het ons niet; ja, wij moesten reeds eenige geleerden, die onze medewerking tot publicatie hunner manuscripten inriepen, teleurstellen.

Toch koesteren wij de gegronde hoop, dat onze kas reeds dezen zomer de financiële risico's van de uitgave van een eigen orgaan zal kunnen dragen.

De Bestuursleden: de Heeren S. Seeligmann en Uw verslaggever zijn thans met de voorbereiding der uitgave van het Genootschaps-bulletin belast.

Uw Bestuur hield zich, naar aanleiding van de geruchtmakende oraties van wijlen Prof. G. J. P. J. Bolland uit Leiden over: „De Teekenen des Tijds“ sedert October j. l. geruimen tijd onledig met het ontwerpen van plannen, om in eenige cultuurcentra van ons land met eenige uitstekende Nederlandsch-Joodsche mannen van wetenschap lezingen te organiseren. Deze plannen zijn echter, daar eenige dezer geleerden geen gelegenheid tot medewerking konden vinden, in duigen gevallen.

Door een uitgever is onze medewerking gevraagd en verkregen tot het uitoefenen van toezicht op de uitgave van een nieuw geschiedeniswerk over de Joden in Nederland, waartoe de Heeren S. Seeligmann en Dr. D. M. Sluys uit ons Bestuur gedelegeerd zijn.

Den 24sten April 1919 werd het Genootschap met 9 leden opgericht. Voor het verloop der ledenlijst raadplege men de volgende tabel:

Leden-aantal	Leden	Beschermende Leden
1919		
24 April 1919: Oprichters-leden	9	—
Totaal per 31 December 1919	9	0
1920		
6 April 1920: Leden benoemd 78		
van wie lidmaatschap niet aangenomen . . . 14	64	—
Beschermende leden in 1920 aangemeld . . .	—	6
Totaal per 31 December 1920	73	6
1921		
15 Mei 1921: Leden benoemd 14		
van wie lidmaatschap niet aangenomen . . . 5	9	—
Beschermende leden in 1921 aangemeld . . .	—	1
Bedankt leden:	6	—
Totaal per 31 December 1921	76	7

Van de leden overleed in 1922 de Heer E. Italie, Rotterdam, en bedankte in 1922 tot 15 Mei j. l., — den dag, dat dit verslag opgesteld werd, — een; zoodat 15 Mei

1922 het Genootschap 70 gewone en 7 beschermende leden telde.

In het verslagjaar, (1921), werden 1 algemeene en 4 bestuursvergaderingen, alle te Amsterdam, gehouden. (In 1919 en 1920 telkens een bestuursvergadering.)

Ook uit deze cijfers zal het U blijken, dat ons Genootschap de kinderschoenen nog niet ontwassen is; doch, dat het, hoewel het, (om een ander beeld te gebruiken), zijn koers nog niet geheel afgebakend voor zich ziet en nog vele klippen te omzeilen heeft, toch in een goede richting zich voortbeweegt.

Als meer leden van ons Genootschap zich meer, als waarvan tot nu toe blijk gegeven is, door eigen studie op Joodsch wetenschappelijk gebied en ook door meer belangstelling in de resultaten daarvan bij hunne medeleden zullen willen onderscheiden, zal het ons Genootschap — met Gods hulp — ontwijfelbaar gelukken, een krachtcentrale te worden ter verspreiding van kennis en wetenschap, ter geestelijke, ter cultureele verheffing van het Nederlandsche Jodendom.

OVERZICHT VAN ONTVANGSTEN EN UITGAVEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR DE
JOODSCHE WETENSCHAP IN NEDERLAND.

Ontvangsten:		— 1919 en 1920 —	Uitgaven:	
a) Jaarlijksche contributies	fl. 346.35		a) Porti	fl. 14.98 ^s
b) Eenmalige contributie, (gestort in het Reserve- fonds)	150.—		b) Oprichtingskosten en drukwerken	105.50
c) Diversen	2.—		c) Lezingen-Prof. Blau	7.50
			d) Diversen	0.57 ^s
			e) Saldo: α) Kas	219.79
			β) Reservefonds	150.—
		fl. 498.35		fl. 498.35

Ontvangsten:		— 1921 —	Uitgaven:	
a) Saldo: α) Kas	fl. 219.79		a) Porti	fl. 65.42 ^s
β) Reservefonds	150.—		b) Lezingen-Prof. Blau	811.90
b) Jaarlijksche contributies	614.12 ^s		c) Lezing-A. Z. Idelsohn	429.85
c) Giften	443.45		d) Diversen	8.70
d) Entrées lezing-A.Z. Idel- sohn	193.—		e) Saldo: α) Kas	154.49
			β) Reservefonds	150.—
		fl. 1620.36 ^s		fl. 1620.36 ^s

De Commissie van Verificatie
voor 1919, 1920 en 1921:
(w. g.) Ph. Coppenhagen,
(w. g.) F. Szper,
(w. g.) A. J. J. Ph. Haas.

De Penningmeester:
(w. g.) M. Pinkhof.

Amsterdam, 15 Mei 1922.

Prijsvraag over een Bibliographie betreffende de Geschiedenis der Joden in Nederland.

Het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland, gevestigd te Amsterdam, vraagt eene „Bibliographie betreffende de Geschiedenis der Joden in Nederland“.

Bedoeld wordt niet alleen eene opsomming van boeken en artikelen over de geschiedenis der Joden in Nederland, maar ook van het gedrukte bronnenmateriaal voor die geschiedenis, als resoluties, pamfletten, gelegenheidsgeschriften, reglementen en dergelijke, in den meest uitgebreiden zin.

De indeeling en rubriceering is geheel vrij, mits ingericht naar een doorzichtig schema, dat in een inleidend woord worde uiteengezet.

Terwijl opgaven van biographieën van Joden, die in Nederland een rol hebben gespeeld, mede worden bedoeld, behoeven hieronder, om een voorbeeld te geven, evenmin alle Spinoza-biographieën als alle levensbeschrijvingen van Isaac da Costa te vallen. De hierbij te volgen grenslijn dient ook in het inleidend woord te worden uiteengezet.

Het antwoord, gegeven in het Nederlandsch, Duitsch, Fransch of Engelsch, geschreven met een andere hand dan die van den auteur of met eene schrijfmachine, moet voor 1 April 1923 aan den Secretaris van het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland worden toegezonden. Het moet worden geteekend met een spreuk en vergezeld gaan van een gesloten en gezegeld briefje, dat dezelfde spreuk tot opschrift heeft en den naam en het adres des schrijvers bevat.

Op de jaarlijksche algemeene vergadering van het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland in 1923 wordt het oordeel van het Bestuur over de ingekomen antwoorden afgekondigd en aan den schrijver van het meest voldoende antwoord, dat door het Bestuur de bekroning waardig wordt gekeurd, eene som van driehonderd gulden uitgereikt.

IETS OMTRENT NAAM, LIGGING EN INGANG DER JOODSCHE BEDEHUIZEN NAAR OUDE TRADITIËN.

Lezing gehouden in de eerste jaarlijksche algemeene ledenvergadering van Zondag, 15 Mei 1921, door den Heer **L. Wagenaar**.

Het is een even bekend als opmerkelijk verschijnsel, dat juist traditioneele namen, uitdrukkingen of opvattingen van hoogen ouderdom zoo dikwijls min of meer foutief blijken. Opmerkelijk, maar geenszins onverklaarbaar. Gedragen door den volksmond verkrijgen op zich zelf minder juiste spreekwijzen onwillekeurig een burgerrecht, dat met de jaren stijgt en ten slotte onaantastbaar wordt. Onze Talmudwijzen gevoelden dit, toen zij ons vermaanden eene fout steeds in het eerste stadium te verbeteren, want — zeggen zij — „is zij eenmaal ingeworteld, dan wordt zij ten slotte onverbeterlijk.“

Dat ook menige traditie omtrent onze Joodsche bedehuizen in dit lot gedeeld heeft, had ik meermalen gelegenheid op te merken. Ook heb ik reeds een en ander daaromtrent gepubliceerd, dat ik — herzien, aangevuld en samengebracht — niet ongeschikt achtte, U heden, gevolg gevende aan de vereerende uitnoodiging van het Bestuur dezer Vereeniging, als bescheiden wetenschappelijke bijdrage aan te bieden.

Beginnen wij met den naam van het Joodsche bedehuis. Wanneer men heden een onzer geloofsgenooten, die zich naar de plaats der gemeenschappelijke bidstonde begeeft, vraagt: „Waar gaat ge heen?“ dan luidt het antwoord: „naar de Synagoge“, of, in Joodsch-Duitsch „naar Schul.“ Beide namen echter, ontleend aan het Grieksche συναγωγή en het Latijnsche „Schola“, beteekenen oorspronkelijk volstrekt niet „bedehuis“, maar zeer algemeen: „bijeenkomst“,

„gemeenschap“. De algemeene naam eener bijeenkomst is dus overgedragen op het huis van een enkele, zeer bepaalde.

Het laat zich moeielijk met zekerheid vaststellen, waar en wanneer dit het eerst het geval was. In Palestina schijnt het gebruik reeds van zeer ouden datum geweest te zijn. Want in den Jeruzalemschen Talmud komt reeds het woord *Kenisjto*, Aram. vertaling van Synagoge, meermalen als aanduiding van het Joodsche bedehuis voor. En dat deze naam eerst in den volksmond ontstaan is, blijkt voldoende daaruit, dat hij alleen in het Aram. voorkomt, dat in oud-rabbijnsche tijden in Palestina het volksidoom vormde. Daarentegen vinden we het Hebreeuwsche *Keneseth* zonder *Beth* ervoor nergens voor Synagoge. Enkele voorbeelden, die men daarvoor meende te vinden, bleken mij absoluut niet steekhoudend. In het Hebreeuwsch heette de Synagoge steeds *Beth Hakeneseth*. Andere, oudere namen, die hier en daar — ook bij Elbogen — opgegeven worden, berusten op foutieve opvatting van Bijbelverzen. Zoo zal wel, wanneer in Jeremia 39.8 verhaald wordt, dat de Chaldeeën naast het koninklijk paleis ook het *Beth Ha'am*, het „volkshuis“ verbrandden, niemand daarbij aan een Synagoge denken. En wanneer het in Sabbath 32a in de onbeschaafde volksmassa ten zeerste gelaakt wordt, dat zij de Heilige Arke eenvoudig een „kast“ en het bedehuis eenvoudig een *Beth 'ama*, een „volkshuis“ noemt, dan bewijst dit genoeg, dat dit zeer beslist de speciale naam van het bedehuis *niet* was. Ook wanneer Jesaja in zijne heerlijke voorspelling omtrent de algemeene Godserkenning in 56,7 verklaart, dat Gods huis eenmaal een *Beth Te-fillah*, een huis des gebeds, zal worden voor alle volken, dan gevoelt ieder, dat hier wel de strekking, maar niet de officiële naam van het bedehuis bedoeld is. Hetzelfde is het geval met de uitdrukking *Kol Mo'adei El*, alle aan God gewijde plaatsen van bijeenkomst in Ps. 74.8. Gesteld zelfs ook, dat daar aan Synagogen moet gedacht worden, hetgeen nog lang niet vaststaat; dan volgt daaruit in de verste verte

niet, dat ook de gebruikelijke naam van het Joodsche bedehuis *Beth Mo'ed El* zoude geweest zijn. Zeer zeker foutief is het, wanneer men in Ijob 30.23, waar het luidt: „want ik weet, dat Gij mij ten doode wilt voeren, naar het huis der bijeenkomst voor al wat leeft“, in dit *Beth Mo'ed* ook maar een oogenblik eenen naam voor het bedehuis wil vinden. Ieder toch gevoelt, dat hier van de doodenakker sprake is.

Zoo blijft dus de eenige speciale naam voor het bedehuis in het Hebreeuwsch, natuurlijk in het na-bijbelsch Hebreeuwsch, *Beth Hakeneseth*, en ook niet *Keneseth* zonder *Beth* er voor. En dat *Keneseth* ook inderdaad niet — zooals de vertalingen „Synagoge“ en „Schul“ — als zoodanig kan gelden, blijkt met zekerheid uit het feit, dat deze naam *Keneseth* in de oud-Rabbijnsche bronnen voor allerlei andere bijeenkomsten gebezigd wordt, en in verband daarmee de uitdrukking *Chazan Hakeneseth* voor een officiëelen beambte op allerlei gemeenschappelijk gebied.

Zoo b. v. de volksmenigte, die in het voorhof van den Tempel bijeen was, om op den Verzoendag naar de Thoravorlezing door den Hoogepriester, of in den avond na den eersten dag van het Loofhuttenfeest van het 7de jaar, om naar de lezing door den Koning te luisteren. (Zie Joma 7.1 en Sota 7.8).

Verder de verzameling der scholieren in de school. Zoo heet het in Choelin 51a van R. Awira, dat hij bij den patriarch R. Juda I gefungeerd had als *Maftier Kenesioth*, letterlijk: die de leerlingen in- en uitlaat, d. w. z. schoolbeambte.

Ook vinden we *Keneseth* voor „gerechtshof“ in Sanhedrin Jerusch. 5.4 en Makkoth 22b.

Dit niet verkeerd te begrijpen is vooral van gewicht met het oog op de plaatsen in het N. T., waar van geeseling bij de gerechtshoven sprake is, hetgeen door velen, o. a. door Prof. Oort, tengevolge eener misvatting omtrent de beteekenis van $\sigma\nu\nu\alpha\gamma\omega\rho\tau\acute{\iota}$ (= *Keneseth*), voor geeseling in de Synagogen aangezien wordt. Prof. Oort heeft deze erbarmelijke dwaling, trots mijne kritiek van het jaar 1884, een dertig jaren later in zijne aanteekeningen op het N. T. kalm gehandhaafd. Wel wijst

hij daar met nadruk op de eigenaardige combinatie van Synagogen en gevangenissen in Lucas 21.12. Maar ook deze onmogelijkheid is niet in staat, hem van zijn lievelingsdenkbeeld — afranseling van vrijdenkers in de Synagoge — te doen afzien.

Deze beteekenis van *Keneseth* als „raad“, „gerechtshof“ ontmoeten wij ook bij de *Keneseth Hagedola*, den raad, die men zich als uitvloeisel van Ezra's en Nehemia's optreden pleegt voor te stellen.

Het woord *Keneseth* is voorts ook de benaming eener Joodsche gemeente in haar geheel. Vandaar de titel *Chazan Hakeneseth* voor gemeente-functionarissen van verschillende bestemming. Zoo b. v. in Sabbath 35b de persoon, die door de gemeente aangesteld was, om op Vrijdagnamiddag door Sjoftartonen de intrede van de Sabbath aan te kondigen. Evenzoo in tractaat Bikoerim, in den Pal. Talmud 3.5 en in de parallelplaats in Toseftha, de beambten, die bij het brengen van de eerstelingen naar den Tempel de menigte vergezelden, om haar in de voordracht der verplichte Bijbelverzen voor te gaan.

In den meest uitgebreiden zin van het woord treffen wij eindelijk *Keneseth* in den term *Keneseth Israël* voor de Joodsche gemeenschap, dus de Jodenheid in het algemeen.

Intusschen heeft ook het woord „Synagoge“, ofschoon dus eenmaal te recht of ten onrechte als benaming van het Joodsche bedehuis in gebruik, zijne algemeene beteekenis niet verloren.

Zoo spreken wij immers van onze gemeente als „Hoofdsynagoge“, vroeger ook van „Ringsynagogen“, enz.; terwijl ook de zooveen vermelde *Keneseth Hagedola* bij ons nog vaak „de groote Synagoge“ genoemd wordt.

Eene naar mijne bescheiden, maar besliste meening onhoudbare traditie heerschte ook vele eeuwen en heerscht bij velen nog omtrent de ligging der Synagogen in de oudste

tijden. Het is die, welke wij het eerst bij Rasschie en de op hem volgende leeraren uit de Duitsch-Fransche scholen aantreffen; dat n. l. de oude Rabbijnen zich de Synagogen steeds *buiten* de stad gelegen zouden gedacht hebben.

Nu behoeft het op zich zelve onwaarschijnlijke dezer voorstelling nauwelijks aangetoond te worden.

Hoe zoude men ertoe gekomen zijn, de plaats van het gemeenschappelijk gebed, wier voortdurend bezoek door plicht en hartedrang geboden was, voor de bewoners zoo moeilijk bereikbaar te maken?

Maar bovendien zijn tal van duidelijke Talmudplaatsen met deze voorstelling te eenen male in strijd.

In Toseftha Megilla III vinden we het voorschrift, de Synagoge steeds op een van de hoogste punten der stad te bouwen.

De beroemde Babyl. geleerde Rab voorspelt zelfs in Sabbath 11b den ondergang aan iedere stad, wier gebouwen zich boven de Synagoge verheffen, en prijst in Baba Metsia 107a hem gelukkig, wiens woning zoo dicht mogelijk nabij de Synagoge gelegen is.

In scherpe bewoordingen laakt Resch Lakisch in Berachoth 8a hem, die zich niet naar de in zijne plaats zich bevindende Synagoge ten gebede begeeft; terzelfder plaatse vermaant R. Jozua ben Levie zijne kinderen ernstig, iederen morgen en iederen avond regelmatig de Synagoge te bezoeken. Dit alles doet waarlijk niet aan eene zoo ongeriefelijke ligging van het bedehuis denken.

In Meg. Jer. III is sprake van 480 bedehuizen, die *in* Jeruzalem stonden, in Berachoth 30b van dertien *in* Tiberias en in Gittin 58a van 400 *in* Bethar. Nu mogen deze getallen misschien als Oostersch hyperbolisch opgevat worden; maar in elk geval denkt men zich die menigvuldige bedehuizen waarlijk niet alle buiten de stad gelegen.

Met al deze plaatsen voor oogen gaat het ook niet aan, alle gevallen, waarover deze plaatsen spreken, als uitzonderingsgevallen te beschouwen en dus voor de meeste Synagogen de oude voorstelling te handhaven, zooals dit door

Jacob Reifmann in zijne verhandeling over de Synagogen en leerscholen in den Talmudischen tijd — in het Jaarboek *Bikoe-riem*, jaargang 5625, pag. 66 — geschiedt.

Wat Elbogen in deze ten beste geeft, getuigt weder, evenals zoo vaak bij dezen geleerden onderzoeker het geval is, meer van groote kennis en belesenheid dan van grondige kritiek.

Hij begint met onmiddellijk toe te geven, dat in Palestina de Synagogen binnen de stad gelegen waren. In de Diaspora echter, meent hij, „scheint das nicht der Fall gewesen zu sein“. Laat ons zien, waarop die schijn berust. Dat de Synagogen juist bij het water zouden gebouwd zijn — zooals dit hier en daar bij enkele gevallen, in Handelingen, bij Josephus en op een enkelén Egypt. papyrus aangetroffen wordt — wordt door hemzelve aanstonds weder verworpen. „Von einer Vorschrift“, zegt hij, „Synagogen am Wasser anzulegen, wissen die rabbinischen Quellen nichts.“ „In Palästina waren die Bethäuser auch nicht am Wasser.“ „Es ist sehr unwahrscheinlich, daß selbst in der Diaspora die Synagogen überall am Wasser lagen.“ „Was die Bethäuser in Rom anlangt, so ist es kaum von einem einzigen wahrscheinlich, daß ein Fluß in der Nähe war. Auch von der großen Basilika in Alexandrien wird es nicht berichtet, und daß die zahlreichen in der Stadt Alexandrien zerstreuten Synagogen sämtlich am Wasser gelegen haben sollen, ist kaum anzunehmen. Es dürfte selbst in der Diaspora keine einheitliche Norm darüber bestanden haben.“

Nu volgt echter de andere, ons bekende voorstelling: „In der Regel werden in der Diaspora die Synagogen außerhalb der Stadt gelegen haben,“ en wordt deze ligging toegeschreven enerzijds aan de afkeer der Joden, om Synagogen te bouwen in de steden, waar zich ook heidentempels bevonden, anderzijds aan een wettelijk verbod van de overheid, om plaatsen van niet erkenden eeredienst binnen de stad te vestigen. Aanstonds echter wordt deze voorstelling weder half ingetrokken met de opmerking: „Völlig gleichmäßig wird das Verfahren jedoch kaum gewesen sein; Ausnahmen kamen immer vor.“

Zeer waarschijnlijk echter acht hij de voorstelling voor *Babylonie*.

Laat ons nu zien op welke gronden. Hoe bevreemdend ook bij een man als Elbogen, toch berust dit o. a. ook op autoriteitsgeloof. De opvatting van Rasschie en de andere Duitsch-Fransche leeraren moet op traditie berust hebben. „Und die Annahme“, meent hij, „tritt mit zu großer Bestimmtheit auf als daß sie aus bloßer Kombination hervorgegangen sein könnte.“ — Ook hier weder ontbreekt niet het bekende refrein: „Sicherlich hat es auch in Babylonien an Ausnahmen nicht gefehlt, es muß auch Synagogen innerhalb der Städte gegeben haben.“ Het spreekt van zelve, dat men van de ligging der Babyl. Synagogen niet kan spreken zonder de daaromtrent getuigende plaatsen in onzen Babyl. Talmud na te gaan. Welnu, Elbogen doet dit ook; maar hoe? Wanneer in Joma 10a gesproken wordt van de vervolgingswoede der Nieuw-Perzen *desosre be kenisjto*, „die de Synagogen verwoesten“, dan ziet hij daarin nota bene alleen maar, „daß die persischen Feueranbeter die jüdischen Gotteshäuser nicht innerhalb der Stadt dulden wollten“. — Dat in Kidoeschien 73b een *be kenisjto semichto le-moso*, eene nabij de stad gelegen Synagoge „als Ausnahme gilt“, is in de eerste plaats volkomen in strijd met den zin der woorden. Maar bovendien had het Elbogen's kritischen blik niet mogen ontgaan, dat hier de woorden *semichto le-moso* abusievelijk in den tekst geslopen en aan een onmiddellijk voorafgaand geval ontleend zijn; zooals ook uit Ascheri en Maimonides duidelijk blijkt, dat zij deze woorden in hun manuscript niet aangetroffen hebben. — Nog foutiever, zoo mogelijk, is het bewijs uit Megilla 28b, waar een Beraitha verbiedt, het bedehuis achteloos te behandelen of noodeloos te betreden. Zoo mag men er niet binnen gaan „alleen maar om tegen regen of zonnehitte beschutting de vinden“. Hoe is het mogelijk, dat iemand hieruit tot de ligging van het bedehuis buiten de stad meent te mogen besluiten? Alsof binnen de stad de zon niet schijnt, of de regen niet valt! Maar bovendien is het Elbogen te eenen male

ontgaan, dat deze Beraitha van Palest. oorsprong en dus voor het onderzoek naar Babyl. toestanden absoluut onbruikbaar is.

Onder den titel *Misifrathenoe Ha'atika* verschenen in het jaar 1910 te Wilna drie monografieën van B. Markon, waarvan de laatste gewijd was aan de ligging der Joodsche bedehuizen in den talmudischen tijd. De schrijver begint daarin melding te maken van de voorstelling van Rasschie en zijne volgelingen, betoogt dan, dat deze op grond der door ons geciteerde plaatsen misschien voor vele, maar in geen geval voor alle Synagogen kan gegolden hebben en wijst vervolgens op het hoogst bevreemdende der geheele voorstelling. Hij had daarin — zoo deelt hij mede — reeds 10 jaren vroeger, dus in 1900, aanleiding gevonden, in deze het advies van twee bekende geleerden, Bacher uit Budapest en Epstein uit Weenen, te vragen.

Bacher had, evenals de door hem geciteerde voorgangers Löw, Kohler en Blau, Rasschie's voorstelling niet aangetast, maar de geldigheid daarvan alleen beperkt tot de Synagogen buiten Palestina, en de ligging buiten de stad toegeschreven aan de aanwezigheid van heidentempels daarbinnen of aan een verbod van de zijde der overheid.

Dieper was echter Epstein op de zaak ingegaan. Aanvankelijk had ook hij zich voorgesteld, dat de ligging der bedehuizen buiten de stad alleen voor Babylonië gegolden had. Eenig bewijs daarvoor had hij gemeend te vinden in het Vrijdagavondgebed, een motief, waarop ik aanstonds hoop terug te komen. Bij nader inzien echter was bij hem de twijfel verzezen, of die geheele voorstelling van Joodsche bedehuizen, bij voorkeur buiten de stad gelegen, wel op werkelijkheid berustte. En nu wijst hij in de eerste plaats op de verschillende door mij reeds geciteerde plaatsen, die zeer duidelijk het bestaan van bedehuizen binnen de stad aantoonen, om daarna op verschillende plaatsen, waar Rasschie en zijne volgelingen eene aanwijzing voor de ligging buiten de stad meenen te vinden, deze te ontzenuwen. — Zoo wijst hij er zeer terecht op, dat wanneer in Baba Metsia 24a sprake is van Sy-

nagogen, die ook door niet-Joden bezocht worden, het geheel willekeurig is, deze niet-Joden als bewakers van afgelegen bedehuizen te beschouwen. Ik heb indertijd gewezen op de daarvan geheel afwijkende voorstelling bij Maimonides en bij Dr. Dünner in zijne kritische aantekeningen. Ook citeert Epstein de reeds bij Elbogen behandelde plaats in Kidoeschien 73a omtrent een bedehuis dicht bij de stad, maar merkt evenmin als Elbogen de door mij zooveen vermelde corruptie van den tekst, waarin de woorden „nabij de plaats“ moeten geschrapt worden. Vreemd echter doet het aan, dat Epstein niet denkt aan de plaats in Berachoth 5b, waar de plicht besproken wordt, om hem, met wien men in het gebed vereenigd was, niet te verlaten, alvorens ook hij zijn gebed geëindigd heeft, en waar R. Jacob Tam alweder eene aanwijzing voor de bekende voorstelling meent te vinden, echter geheel ten onrechte, zooals Rabbenoe Jona in zijn commentaar op Alfassi duidelijk opmerkt. — Natuurlijk bespreekt ook Epstein de instelling van het korte herhalingsgebed *Magen aboth* voor Vrijdagavond. In den Babyl. Talmud heet het immers duidelijk in Sabbath 24b, dat deze geschied was „wegens gevaar“. Dat dit gevaar uit de verwijderde ligging der Synagogen moet gesproken zijn, zooals Rasschie daar interpreteert, blijkt in geen deele. Integendeel; zoowel uit andere Talmudplaatsen als uit de betreffende parallel-plaatsen bij de oude Babyl. Gaonim in R. Amram's gebedenverzameling en het bekende Machsor Vitry blijkt ten duidelijkste, dat het hier bedoelde gevaar uitsluitend aan den Vrijdagavond lag, eenen tijd, waarop volgens een in Babylonië uit de Perzische landen ingeslopen geloof zekere booze geesten heerschten. Ja, hoogst opmerkelijk geeft Rasschie zelf deze verklaring in eene in Machsor Vitry van hem geciteerde response. — Geen wonder, dat in Palestina, waar men niet onder Perzischen invloed stond, van dezen oorsprong van het herhalingsgebed *Magen aboth* niets bekend was en daar omtrent de strekking van dit gebed — zooals ik reeds in mijn gebedencommentaar aangetoond heb — eene geheel andere, natuurlijke voorstelling heerschte. Het trof mij, noch bij Ep-

stein noch bij eenig ander schrijver een juist inzicht in deze laatste kwestie gevonden te hebben.

Overigens achtte zich Markon nog verplicht, tot eene zeer korte kritiek op Epsteins beschouwingen, welke echter door dezen zeer gemakkelijk ontzenuwd werd.

In elk geval staat het voor den onbevooroordeelden criticus vast, dat voor de voorstelling, als zouden de Joodsche bedehuizen in oudrabbijnschen tijd, waar dan ook, bij voorkeur buiten den bewoonden kom der gemeente gelegen geweest zijn, niets wezenlijks, maar daarentegen zeker veel, zeer veel beslist ertegen spreekt.

Eindelijk bleek mij ook omtrent de voorschriften betreffende den ingang van het bedehuis eene niet onbeduidende verwarring te heerschen, die slechts langs historisch-kritischen weg kan opgelost worden.

In het 3de hoofdstuk n. 1. van Toseftha tract. Megilla lezen we een oud voorschrift, om den ingang van het bedehuis steeds aan de oostzijde te maken, en wel in navolging van het eerste heiligdom in de woestijn, waarbij dit volgens Num. 3.38 steeds, en onafhankelijk dus van de plaats der legering, het geval was. Uit den geheelen samenhang blijkt daar bovendien ten duidelijkste, dat men zich daarbij de Heilige Arke tegenover den ingang, dus westelijk, denkt.

Nu komt dit voorschrift in flagrante tegenspraak met een ander van zeer groote en in de talmudische geschriften algemeene bekendheid, (zie, wat onzen Babyl. Talmud betreft, Berachoth 30a), dat men zich bij het gebed steeds naar de zijde van het Heilige Land te richten heeft: in Palestina zelf naar Jeruzalem; in Jeruzalem naar den Tempel; in den Tempel naar het Allerheilige; zoodat dus op deze wijze allen, die buiten het heiligdom staan, zich van alle zijden met hun aangezicht daaraan hebben te richten, en dus ook, volgens een ander bekend voorschrift, de Arke in die richting dient geplaatst te zijn, onafhankelijk van de windzijde.

Het spreekt van zelve, dat de latere codificatoren bij hunne bepalingen voor de Joodsche practijk moesten trachten, tusschen deze beide zoover uit elkander loopende voorschriften eenige overeenstemming te vinden. Ook hier weder hebben Alfassi en Maimonides eener- en de Fransch-Duitsche geleerden anderzijds geheel verschillende wegen ingeslagen. Eerstgenoemden trachten de moeielijkheid eenvoudig zoo op te lossen, dat de plaatsing van den ingang aan de oostzijde onafhankelijk moet gedacht worden van de zijde, waar de Arke zich bevindt, zoodat dus b.v. voor landen als het onze, die Palestina in het Oosten hebben te zoeken, Arke en ingang aan dezelfde zijde komen.

Geheel anders de Fransch-Duitsche geleerden, wier opvatting ook in onze latere Godsdienst-codices is overgenomen. Ook zij houden vast aan het oude voorschrift, om steeds bij het gebed in de richting van het heiligdom te staan. Wat echter de plaatsing van den ingang aan de oostzijde betreft, nemen zij aan, dat deze slechts voor de geleerden van toen gold, met het oog op hunne woonplaatsen, en dat dus dit voorschrift voor ons naar gelang van de ligging *onzer* woonplaatsen moet gewijzigd worden; zie Tosephoth Berachoth 6 s. v. אָרְוֵי en Ascheri in Megilla cap. 3. In onzen godsdienstcodex Orach Chajim 150.5 heet het dan ook, dat de ingang van het bedehuis zij, niet juist aan de oostzijde, maar aan de zijde, die op iedere plaats in het bijzonder gelegen is tegenover die, waarheen men zich op die plaats, met het oog op de richting ten aanzien van Palestina, bij het gebed heeft te wenden.

Intusschen wijst reeds Mozes Sofer in zijne responsenverzameling Chasam Sofer Orach Chajim No. 27. — zonder op de geldigheid dezer opvatting voor de practijk te willen inbreuk maken, — op de overwegende bezwaren, van zuiver wetenschappelijk standpunt daartegen verrijzende:

1o. Schijnt in de betreffende Toseftha-plaats de verplichting van den ingang aan de oostzijde te plaatsen beslist onafhankelijk te zijn van de ligging van het bedehuis. Dit blijkt voldoende uit de afleiding van het heiligdom in de woestijn, dat

immers telkenmale op andere plaatsen en dus ook in andere richting opgericht was.

Maar bovendien 2o. schuilt in de geheele veronderstelling. dat de keuze van het Oosten aldaar op de ligging van de woonplaatsen der betreffende geleerden zoude berusten, een belangrijk misverstand. Immers de naam *Ma'araba* „het Westen“ voor Palestina geldt natuurlijk wel voor Babylonische geleerden, dus ook voor de Talmudgeleerden, die in onzen Babyl. Talmud aan het woord zijn; maar niet voor de geleerden, die in Toseftha aan het woord zijn, en die immers *in* Palestina zelve leefden.

Trouwens, al ware ook deze plaats met eene verplichting, om steeds zich bij het gebed naar het H. L. te richten, in overeenstemming te brengen, dan nog zouden alle zwaarigheden niet zijn opgelost.

Behalve deze immers vinden wij op het gebied onzer Talm. literatuur nog verschillende andere plaatsen, waaronder ook van zeer hoogen ouderdom, waar blijkbaar aan eene verplichting, om steeds zich bij het gebed naar de zijde van het H. L. te richten, te eenen male niet gedacht is. — Zoo zegt eene in Berachoth Jerusch. 4.5 voorkomende oude halacha, dat men zich bij het gebed naar elke zijde mag richten, behalve naar het Oosten, omdat men naar die zijde voorheen de zon had aanbeden. Evenzoo verklaren R. Oschaja en R. Ismaël in Baba Bathra 25a zeer duidelijk, dat Gods heerlijkheid naar elke zijde kan gezocht worden. De blinde R. Seseth, zoo lezen wij daar, droeg zijn dienaar op: „plaats mij bij het gebed naar welke zijde gij wilt, behalve naar het Oosten.“ Verder hooren wij daar van R. Jitschak den raad: „wie wijsheid zoekt, wende zich bij het gebed naar het Zuiden“, (waar de lichter stond); „wie rijkdom zoekt, wende zich bij het gebed naar het Noorden“, (waar de gouden tafel stond). Daarentegen beveelt R. Jozua ben Levie op grond van het oorzakelijk verband tusschen wijsheid en bezit uitsluitend de zuidelijke aan, welke keuze weder op grond van eene andere uitspraak van denzelfden geleerde, die Gods heerlijkheid in het Westen zoekt,

zoo gewijzigd wordt, dat voor het Zuiden het Zuid-Westen komt.

Eene geheele bladzijde dus bijna, waarop aan eene bepaalde richting naar Jeruzalem eenvoudig niet gedacht wordt. Alleen geheel aan het slot hooren wij in het laatste Amoraim-geslacht R. Chanina aan R. Aschie den raad geven „gijlieden, die noordelijk van Palestina woont, richt u bij het gebed naar het Zuiden“. De bewuste Toseftha-plaats, die den ingang van het bedehuis uitsluitend in het Oosten verlangt, is dus slechts een van de *vele* plaatsen van ouderen of jongeren datum, waar van een plicht, om naar de zijde van Palestina te bidden, geen sprake is; zoodat het geen nut heeft, juist deze op onnatuurlijke wijze in dien zin te verklaren of te amendeeren.

Des te krachtiger herrijst nu de vraag: hoe de tegenspraak tusschen de enkele plaatsen, die van eene richting naar Palestina spreken, en de verschillende andere, die blijkbaar daaraan niet denken, op te lossen?

Elbogen schenkt ons ook hier blijken van groote belesenheid, maakt menige interessante opmerking; maar brengt het ook in deze niet tot een algemeen kritisch inzicht, dat tot volledige ontwarring der moeielijkheden kan leiden.

Eerst werpt hij de distinctie op, dat de richting naar Jeruzalem alleen voor het gebed van den enkeling en niet voor dat van de gemeente zoude gegolden hebben; maar verwerpt onmiddellijk weder deze opvatting, die inderdaad met de geciteerde teksten voor oogen onhoudbaar is.

Overgaande tot de eigenlijke behandeling van het thema constateert hij al dadelijk met het oog op de verschillende opgegraven oude Synagogen-ruïnen: „Die Orientierung des Bauplatzes war sehr verschieden; die erwähnte Vorschrift der Toseftha, die Eingangstür im Osten anzulegen und das Gebäude nach Westen zu richten, finden wir nur bei den Ruinen in Irbid befolgt. Im Talmud wird von der Orientierung der Synagogen nirgends gesprochen, für die Richtung beim Privatgebet werden gelegentlich die verschiedensten Seiten em-

pfohlen.“ Wanneer hij nu hierbij voegt „am häufigsten die Wendung nach Osten“; dan moeten wij dit laatste beslist tegenspreken. Integendeel, de richting naar het Oosten is de eenige, die — zooals wij zagen — op meerdere plaatsen beslist *ontraden* wordt. Even onnauwkeurig is het, wanneer hij nu laat volgen: „Trotzdem keine bindende Vorschriften darüber erwähnt werden, muß sich sehr früh die Sitte herausgebildet haben, die Richtung nach dem Heiligen Lande zu wählen und die Bethäuser danach zu bauen“, en meent, dat dit gebruik naar het voorbeeld van Daniël en van Salomo bij de inwijding van den Tempel zoude ontstaan zijn, een gebruik, ook bij Hieronymus en Apion vermeld en bij de ruïne van Hammam-Lif bij Karthago blijkbaar toegepast. — Hier alleen maar van eene „Sitte“ te spreken, is onjuist. Ik heb reeds vermeld, dat het voorschrift van de richting naar Palestina vervat is in eene zeer oude, gemotiveerde halacha, ouder ongetwijfeld dan de uitspraken van tegengestelden aard.

Juist is daarentegen, wat nu volgt: „Trotz aller dieser Zeugnisse ist nicht zu bezweifeln, dass die Praxis nicht einheitlich war. Die galiläischen Ruinen sind mit einer Ausnahme von Süden nach Norden orientiert, also von Jerusalem abgekehrt.“ Ten slotte bespreekt hij de voor de practijk gecodificeerde bepalingen en wijst op het reeds vermelde verschil-tusschen Maimonides en de Fransch-Duitsche geleerden.

Aan dit alles, voor zoover het juist is, ontbreekt nu echter de hoofdzaak: een helder kritisch inzicht in het ontstaan der zoo met elkander strijdige overleveringen. Waaraan dit moet toegeschreven worden? Eenvoudig aan de afwezigheid van het historisch-kritische element, dat eigenlijk bij de behandeling van geen talmudisch thema mag gemist worden. Het gaat niet aan, bij het raadplegen van dit machtige werk, waaruit zoovele achtereenvolgende eeuwen tot ons spreken, alle teksten en uitspraken eenvoudig naast elkander te plaatsen en te combineeren, als stamden ze uit denzelfden tijd. Op deze wijze zijn misverstand en onnatuurlijke, spitsvondige distinc-tiën onvermijdelijk. Alleen het vinden van den historischen

draad en het plaatsen van elke uitspraak in de lijst van haren tijd kan gewoonlijk helderheid en oplossing brengen. — Dat dit hier niet geschied is, vindt zijne oorzaak weder in eene andere, bij de behandeling van talmudische onderwerpen niet ongewone fout: de verwaarloozing van den Palestinensischen Talmudtekst.

Wanneer men n. l. in den Palest. Talmud in Berachoth 4.5 de bekende halacha opslaait, die de richting naar Palestina voorschrijft, dan ziet men daar eerst de richting van het aangezicht daarheen *nog* duidelijker en nadrukkelijker aangegeven. Maar dan volgt de voor de historische behandeling dezer zaak zeer beduidende opmerking: „Dit alles gaat goed, zoolang de Tempel bestaat; maar waar blijkt van een dergelijken plicht na de verwoesting ervan?“ En nu volgt het treffende antwoord: „Dan is het niet meer“ — met een toespeling op Hoogl. 4.4 — „de hoogte, *waarheen alle monden zich richten*, maar *waarvoor alle monden bidden*, in de lofzeggingen, in de sjema-lezing en in het gebed.“

Ziedaar door den Palestinensischen Talmud zelven de oplossing der tegenstrijdige voorschriften aan de hand gedaan. — Zoolang de Tempel bestond, gold de plicht, zich van alle zijden bij het gebed met het aangezicht daarheen te wenden. Uit dien tijd stammen dan ook de daarvoor pleitende oude halacha's, die blijkbaar een bestaand heiligdom op het oog hebben. — Toen echter Jeruzalem gevallen en de Tempel in vlammen opgegaan was, wendde zich het verscheurd gemoed van Israëls gemeenschap in diepen weemoed af van de plaats, die slechts de puinhoopen van den voormaligen Godsetel vertoonde, en zocht op andere wijzen de nagedachtenis der verloren heilige woning te eeren, als: door het bidden om haar herstel, door inrichting der bedehuizen naar het voorbeeld van den voormaligen Tempel, met den ingang aan de oosten en de Arke aan de westzijde, enz. Zoo verliepen er eeuwen, gedurende welke van een bidden met het aangezicht in de richting van Palestina geen sprake was. Vandaar dus zoovele Talmudplaatsen, die klaarblijkelijk daaraan niet denken. Eerst

in veel later tijd werd dit voormalige gebruik weder hersteld. Voor de practijk moge toen aan een vergelijk tusschen de zoo tegenstrijdige talmudische uitspraken behoefte ontstaan zijn; maar op zich zelve beschouwd, met objectieven kritischen blik, elk in de lijst van haren tijd, vertoonen zij absoluut geene tegenspraak. Zij stammen uit verschillende tijden en hebben dus oorspronkelijk met elkander geenerlei gemeenschap.

Trachten wij nu uit de bronnen, die latere tijden, bovenal de gaonische, ons aanbieden, de vraag op te lossen, wanneer en door welke oorzaken het denkbeeld, om met het aangezicht naar Jeruzalem gericht, te bidden, — een denkbeeld, o. a. door Juda Halevie in zijne Tsionide zoo heerlijk bezongen, — opnieuw tot geldigheid gekomen is, dan schenken ons die bronnen, voor zoover ik kan nagaan, en ook vlijtige en kundige beoefenaars dier latere literatuur mij verklaarden, niet de gewenschte opheldering. Het is inderdaad de vraag, of dit historisch geheim ooit zal ontsluit worden.

Fragment uit Thomas de Keyser: „Joden-compagnie”.

THOMAS DE KEYSER'S „JODEN-COMPAGNIE“ IN HET RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM, (CATALOGUS-VAN RIEMSDIJK No. 1341).

Uittreksel uit de voordracht in de Regentenzaal van het Rijksmuseum gehouden ter gelegenheid van de tweede jaarlijksche algemeene vergadering op Zondag, 28 Mei 1922, door den Heer **Mr. Izak Prins**.

(Met twee platen.)

Mr. Prins stelde zich voor de vraag te beantwoorden, hoe het mogelijk is, dat op een Hollandsch schuttersstuk uit het jaar 1633 Joodsche typen voorkomen, terwijl het zoo goed als zeker is, dat tot de toenmalige stedelijke schutterijen geen Joden toegelaten werden. Uitdrukkelijk werden zij uitgesloten, (hoogstwaarschijnlijk uit gunstbetoon), in de Amsterdamsche Ordonnantie van 1651, (Noordkerk, f. 154); verbod ook in art. 42 van H. de Groot's na te noemen handleiding, doch daar opgenomen op grond van Justiniani Novella XLV.

Allereerst behandelde Spreker den officiëelen naam van dit zoo kloek geschilderd stuk: zoowel het woord corporaalschap als compagnie geeft tot moeielijkheden aanleiding. Misschien mag men corporaalschap in den zin van kader, staf of adel opvatten, (Bruinvis). Ook blijkt het, dat de aanwijzing van Jacob Symonsz. de Vries als kapitein en Dirk de Graeff als luitenant, — die het vendel van de 18de Amsterdamsche wijk, omtrek Rokin, toen commandeerden, (Jochems), — op een zeer jonge traditie moet berusten, (Scheltema, 1879, No. 55 kent deze namen nog niet; Meyer, 1888, aan wien de titel Joden-compagnie ontleend is, noemt ze het eerst). Bevreemdend is het dan, dat de Vries en de Graeff op dit stuk ieder met een commando-staf zitten. De naam Jodendoele, dien Prof. Oldenbourg aan dit doek op grond eener Spreker onbekend gebleven overlevering heeft willen geven, wordt geheel verworpen.

Spreker gaat het Joodsche type op het stuk na, en stelt vast, dat welstand het Joodsche gelaatstype gunstig beïnvloedt, (Fishberg). Daarom lijken deze rijke semietische heeren dan ook zoo sterk op de moderne, welgestelde Joden en in het geheel niet op het gehavende Ghetto-type. In het onzekere, flakkerende van de oogen ziet Spreker ook op dit stuk het eigenaardig Diaspora-Joodsche.

Mr. Prins gaat vervolgens uitvoerig na, dat en ook waarom in het algemeen in de eerste helft der 17de eeuw de Jood als apart type niet opgemerkt wordt. Noch in de litteratuur, noch op het tooneel, noch in de beeldende kunsten. Spreker doet opmerken, dat zelfs Busken Huet, die de Amsterdamsche Joden verwijt, geen uitstekende vrouwen-figuur te hebben voortgebracht, niet wist, dat de beroemde zangeres Francisca Duarte uit den Muiderkring een gedoopte Jodin geweest is. Van caricatuur, (Fuchs, Veth), in woord en beeld is zelfs ook later nog geen sprake: een Spinoza-caricatuur, zelfs -spotbeeld, (Altkirch), bestaat niet. Alleen de handel, de kerk en de politiek onderkennen den Jood. Als afweermaatregel werd de Jood alleen tot den groothandel, doch niet tot de middenstands-, de poorters-nering toegelaten, (Wolff, Hillesum). Spreker behandelt hierbij verder twee geschriften: een boekje van Ds. A. Coster: *Historie der Joden*, (1608), heftig anti-semietisch, dat in de litteratuur nagenoeg onopgemerkt gebleven is, hoewel het drie drukken beleefde, alsmede een in de Bibliotheek van het Port. Isr. Seminarium te Amsterdam zich bevindend handschrift van Hugo de Groot uit hoogstens 1618, (Cat.-de Castro, 1899, No. 509), waarin Grotius als pensionaris van Rotterdam voor de Staten van Holland en West-Friesland een handleiding voor de behandeling der Joden opstelde. Hieruit toont Spreker aan, dat de toenmalige Hollandsche opvatting omtrent Joden eigenlijk lang geen gunstige was. In het algemeen was het echter voor de Joden zeer gunstig, dat de Hollanders dier dagen sterk onder den invloed van den Bijbel stonden.

Fragment uit Thomas de Keyser: „Joden-compagnie”.

Spreker trekt het sterk in twijfel, of Rembrandt, behalve enkele bestelde Joodsche portretten, die niet alle in den smaak vielen, (Hofstede de Groot, No. 154), in zijn kunstwerk wel Joden als en om hun typen, uitgezonderd dan als geldwisselaar, verwerkt heeft; (in deze richting (?) Hofstede de Groot, anders Haneman en Cat.-Hesseltine et Richter, 1913, No. 178 jcto. pl. 25). Zelfs in Rembrandt's ets: De Joodsche Synagoge (?) zoekt men vergeefs naar een spoor van Joodsch milieu of entourage; ook daar mist men o. m. de decoratieve, (Peltzer, p. 164), ja noodzakelijke gebedmantels. De Jood als zoodanig wordt volgens Mr. Prins in de schilderkunst van ouds steeds kerkelijk-symbolisch of als geldhandelaar wereldlijk-typisch behandeld. Uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het Nederlandsche portret, (Westendorp's lijn uitstippelend), concludeert Mr. Prins, dat Moeyaert's beroemde Drieërlei Keuze, (Cat.-Rijksmus. No. 1632), den Jood als type wil weergeven. Aan de hand der evolutie van het Hollandsch „groepenbeeld“ wijst Mr. Prins op het, in dit verband dubbel merkwaardige feit, dat op dit schilderij van de Keyser een der altijd daarbij voorkomende bijzonderheden geheel ontbreekt, n. l. het handgebaar. Kunsthistorisch belangrijk is het, dat op dit stuk voor het eerst een groep voorgesteld wordt, waarvan alle deelnemers, 21, den toeschouwer aanzien, (Riegl). De archaïstische, reactionaire opvatting van dit Doelenstuk valt overigens, vergeleken met de Keyser's Doelenstuk van 1632, (Cat.-Rijksmus. No. 1340), sterk in het oog, (Kronig).

Spreker ziet in verband met de historische ontwikkeling der Hollandsche schutterijen, waarin vele vreemde personen en equipment-stukken van uit het buitenland, voornamelijk Vlaanderen, (te Lintum), van lieverlede opgenomen zijn, op dit stuk eigenlijk een gezelschap homines novi, kortelings in de society geïntroduceerd. Spreker wijst daarbij op de structuur van den jongsten Hollandschen regenten-adel van dien tijd, die, uit de onlangs in en door den oorlog met Spanje rijk geworden kooplui gerecriteerd, (Elias), zich vergaapt aan de oude pracht en traditiën der middeleeuwsche Handboog-, Voet-

boog- en ook der Cloveniers-schutterijen, toen ter tijd echter eigenlijk reeds zonder wezenlijke beteekenis, (Sickesz, Kernkamp), Het kan dan ook geen opzien baren, dat men op deze schuttersstukken nooit echte krijgs-tafreelen of zelfs -tropheeen gepenseeld ziet, dat deze schutterijen al spoedig de spotlust der bevolking gaan opwekken, (Schmidt Degener, anders de oudere schrijvers Taine en Lübke). Voor een modern parallel verwijst Spreker naar No. 504ⁿ jcto. No. 504^m p. 32, 2de Suppl.-Besch. der Prenten Histor.-Verz. Schutterij Amsterdam.

Onderzoekend, of toen in het tegenwoordige Nederland wel breede lagen Joden gewoond hebben, (van Hasselt, van Wijn, Nijhoff, Visscher en Roest en de nieuweren Fockema Andreae, Westerling en van Veen), komt Spreker tot het besluit, dat de middeleeuwsche Joden in de Nederlandsche bevolking opgegaan zijn door doop en gemengd huwelijk, mogelijk door het geldbezit der Joden naast den ondergang van den Christelijk-agrarischen leen-adel; bijv. opkomst der familie van Lidth de Jeude; alsmede door het opkomen van een geleerden hoogen ambtenaarsstand, bijv. Gerard Veltwijck, ambassadeur van Karel V, (Roest). Mede ten bewijze, dat hier te lande in de late middeleeuwen vele Joden gewoond hebben worden door Spreker de vele oude Joden-straten aangevoerd, w. o. die te Amsterdam in de huidige Warmoesstraat uit circa 1550, waar ter plaatse toen de geldmagnaten gevestigd waren. In verband met het onderduiken en het verloren gaan van den Joodschen enkeling in de hem omringende niet-Joodsche omgeving en de daaruit ontstane begripsverwarring, is het ook opmerkelijk, dat onder den naam Marraan hier te lande tegen het einde der 16de eeuw niet de Jood, doch de Spanjaard verstaan werd, (Blok, II², p. 365). Spreker betoogt, dat onder het zeer groote aantal Vlamingen, speciaal na Antwerpen's val in 1585, naar Holland uitgeweken, zich vele Joden, nu voornamelijk Italiaansche en Portugeesche van afkomst, bevonden hebben, (Ullmann). Reeds Koenen trof het sterk, (Bijlage VI), dat Joden en Wederdoopers, die men merkwaardigerwijs ook Vlamingen

noemde, hier te lande met elkaar gelijk gesteld werden. Spreker neemt ook hier, (Vos), overgangen aan.

In de eerste helft van den tachtigjarigen oorlog is het type van den Nederlander ook door andere invloeden anthropologisch geheel gewijzigd, (in andere richting Wap), doch predomineert bij deze semietisch-germaansche kruising, naar dit schuttersstuk en vele andere portretten uit dien tijd de oordeelen, morphologisch het Joodsche type. Deze verbastering moet ook hier in de eerste Portugeesch-Joodsche kolonie veelvuldig en reeds van den aanvang af plaats gevonden hebben, (bijv. Palache, Duarte; cf. Koenen, p. 146). Spreker acht de gangbare opvatting onjuist, dat de zeer rijke Marranen slechts Schijn-Christenen, doch in wezen van geloofsovertuiging traditioneel-gezinde Joden geweest zijn. Het komt Spreker voor, dat het gros dezer semietische Nieuw-Christenen in het godsdienstige libertijnsch, in het maatschappelijke assimilatorisch gezind waren.

Sprekers conclusie is, dat de meesten dezer schutterijheeren dus wel van Joodsche afkomst moeten zijn, doch dat de Keyser, om dit schilderstuk niet rammelend te maken, de geheele groep op dit schilderij in één egalen toonaard van semietisch type geschilderd heeft. Spreker wees erop, dat hiernaast ook een andere verklaring past. De Keyser was als kunstenaar wel een baanbreker; — bijv. de enscèneering van het groepenbeeld, het gouden zonlicht, (Riegl, Kronig, Oldenbourg), verder het ruitportret, (Bredius), en lichtinval rechts, (de Gelder, p. 51); — doch werkte dan vaak nog onbeholpenzwaar, niet-geestig. Deze neiging tot het ongewone, het niet-conventioneele, spreekt niet alleen sterk uit zijn werk, (bijv. Cat.-Rijksmus. No. 1342), maar ook uit zijn privé-leven. Zijn tweede huwelijk lijkt heel veel op dat van Rembrandt met Hendrickje Stoffels. Ook was hij niet beroepvast. Men vergete niet, dat hij ook van buitenlandsche, van Vlaamsche origine en een nieuwlichter op godsdienstig gebied was, en als ijverig Arminiaan, (Weissmann), vol afgunst op de den Joden toegekende godsdienstvrijheid, (Koenen, p. 145). Uit dit alles

spreekt onevenwichtigheid. Overdrijvend en misschien wel mede in verband met het onderwerp een tikje hatelijk ironiseerend is dan zoo de „Joden-compagnie” ontstaan.

Een Hollandsch-Joodsch corps troepen werd in 1809 door Koning Lodewijk Napoléon opgericht, (Cat.-Tent. Joodsche Oorlogslitteratuur, 1917, Nos. 459 vlg.).

Litteratuuropgave voor zoover niet vermeld bij *H. J. Koenen*: Geschiedenis der Joden in Nederland, (1843), en *Rudolf Oldenbourg*: Thomas de Keyzers Tätigkeit als Maler. Ein Beitrag zur Geschichte des holländischen Porträts, (1911).

Ernst Attkirch: Spinoza im Porträt, (1913).

P. J. Blok: Geschiedenis van het Nederlandsche volk², [1914].

A. Bredius: Rembrandtiana I. Rembrandt's zoogenaamd portret van Turenne bij Lord Cowper te Panshanger; in: Oud-Holland, (1910).

C. W. Bruinvis: De Alkmaarsche schutterstukken; in: Nederlandsche Kunstbode, (1880).

Cd. Busken Huet: Land van Rembrand, (1882), en latere drukken.

Joh. E. Elias: De Vroedschap van Amsterdam, 1578—1795, 2 dln., (1903 vlg.).

Maurice Fishberg: Die Rassenmerkmale der Juden . . , (1913).

S. J. Fockema Andreae: Het Oud-Nederlandsch burgerlijk recht, I, (1906).

Eduard Fuchs: Die Juden in der Karikatur . . , (1921).

J. J. de Gelder: Bartholomeus van der Helst . . , (1921).

Frederick F. Haneman: Rembrandt; in: The Jewish Encyclopedia, (1904), en latere drukken.

J. M. Hillesum: Uit de geschiedenis der Joden in Amsterdam; in *Elzevier's geïllustreerd maandschrift*, (1917).

C. Hofstede de Groot: Varia omtrent Rembrandt. I. Kende Rembrandt Hebreuwsch? in: Oud-Holland, (1901).

— — — — —: Die Urkunden über Rembrandt, (1906).

J. A. Jochems: Amsterdams oude burgervendels (schutterij), 1580—1795, (1888 vlg.).

G. W. Kernkamp: Regeering en Historie. Hoofdstuk: schutterij garnizoen. ruiter- en ratelwacht; in: Amsterdam in de zeventiende eeuw, I, (1897).

C. te Lintum: Das Haarlemer Schützenwesen (De Haarlemsche Schutterij); diss.-Leipzig, (1896).

— — — — —: De schuttervendels en schutterijen van vroeger en later tijd, 1550 tot 1908, in beeld en schrift . . , [1909?]

Wilhelm Lübke: Zur Geschichte der holländischen Schützen- und Regentenbilder; in: Repertorium für Kunstwissenschaft, (1876).

H. Noordkerk: Handvesten . . der stad Amstelredam, I, (1748).

Alfred Peltzer: Über Malweise und Stil in der holländischen Kunst; Habilitationsschrift - Heidelberg, (1902).

M. Roest Mzn.: Hebreuwsche dichters in Nederland; in: De Navorscher, (1855).

Zie ook: Algemeen Register . . De Navorscher . . 1851—1860, (1861), s. v. Hebreuwsche poëzie in Nederland.

— — — — —: De Hebreuwsche poëzij in Nederland; in: Ned. Isr. Jaarboekje . . Maatschappij tot nut der Israëlieten in Nederland, (1855).

P. Scheltema: Historische beschrijving der schilderijen van het Stadhuis te Amsterdam, (1879).

F. Schmidt Degener: Het genetische probleem van de Nachtwacht; in: Onze Kunst, (1914 vlg.).

C. J. Sickesz: De schutterijen in Nederland; jurid. diss.-Utrecht, (1864).

H. Taine: Philosophie de l'art dans les Pays-Bas, (1868), en latere drukken.

Salomon Ullmann: Geschichte der spanisch-portugiesischen Juden in Amsterdam im XVII. Jahrhundert; in: Jahrbuch der jüdisch-literarischen Gesellschaft, Frankfurt a. M., (1907).

— — — — —: Studien zur Geschichte der Juden in Belgien bis zum XVIII. Jahrhundert, (1909).

J. S. van Veen: Bijdrage tot de geschiedenis der Joden in Gelderland; in: Bijdragen en mededeelingen [van] Gelre, (1907).

Zie ook *P. Gouda Quint*: Grondslagen voor de bibliographie van Gelderland, (1910 vlg.), in: Hoofdstuk I onder „Joden“.

Cornelis Veth: Geschiedenis van de Nederlandsche caricatuur, (1921).

L. G. Visscher: Chronologische tafel voor de geschiedenis der Israëlieten in Nederland, (1850).

K. Vos: De Doopsgezinden te Antwerpen in de zestiende eeuw; in: Bulletin de la commission royale d'histoire, [Académie royale de Belgique], (1920).

J. J. Wap: Rasmenging onder de bevolking van Middelburg; in: Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde, (1921).

A. W. Weissmann: Het geslacht de Keyser; in: Oud-Holland, (1904).

— — — — —: Een brief van Thomas de Keyser; in: Oud-Holland, (1916).

Karl Westendorp: Die Anfänge der französisch-niederländischen Portraittafel; diss.-Strassburg, (1906).

H. J. Westerling: Een bijdrage tot de vroegste geschiedenis der Joden in Nederland; in: De Gids, (1912).

M. Wolff: De eerste vestiging der Joden te Amsterdam, hun politieke en economische toestand, in: Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, (1910 vlg.).

BEKNOPTE VERSLAGEN DER LEZINGEN TER STUDIE-BIJEENKOMSTEN.

I. HET RASSENVRAAGSTUK EN HET ANTI-SEMITISME.

Lezing door den Heer **Mr. M. Zeldenrust Szn.**,
(’s Gravenhage), 4 December 1921 gehouden.

Wat is een „ras“? Hoewel Spreker zich bewust is een volkomen bevredigende omschrijving niet te kunnen geven, zoo meent hij toch, daar hij een „werk“-definitie noodig heeft, ras te mogen omschrijven als: „de groep van door afstamming verwante en daardoor tot op zekere hoogte innerlijk en uiterlijk op elkaar gelijkende mensen“.

De bestudeering der rassen, hun oorsprong, ontwikkeling, vermenging, „het rassenvraagstuk“ kortom, wordt door sommige lieden, de z. g. rassentheoretici, met niet zuiver wetenschappelijke bedoelingen als den sleutel tot de wereld-geschiedenis beschouwd, (de anthropologische geschiedenis-opvatting). Zij baseeren hun geschiedenis-beschouwing op een drietal stellingen, die voor hen de kracht van axioma's hebben:

- 1°. de trekken, waardoor de rassen van elkaar verschillen, zijn onveranderlijk en erfelijk;
- 2°. sommige rassen zijn gekenmerkt door eigenschappen die als „edel“ moeten worden beschouwd, de andere zijn met „onedele“ behept;
- 3°. vermenging baat der menschheid niet, omdat mengrassen hoogstens een overgenomen cultuur een tijdlang kunnen handhaven, maar ten slotte „in einen Halbkulturzustand zurücksinken“, (Hauser, Geschichte des Judentums, p. 41).

Bij zijn bestrijding van deze stellingen wijst Spreker er o. a. op, dat omtrent de beteekenis der métissage nog

niets met zekerheid is vastgesteld. Gebleken is alleen, dat, voor zoover er onvermengde rassen voorkomen, ze stellig niet onder de cultuurvolken worden aangetroffen en dat aan het populaire geloof, hetwelk leert, dat kleurlingen de slechte eigenschappen van beide ouders overnemen, wetenschappelijke waarde moet worden ontzegd.

„Wenn es irgend etwas Tröstliches in dem allgemeinen Hinschwinden der Naturvölker gibt, so ist es die Gewißheit, daß ein großer Teil davon durch den Mischungsprozeß langsam gehoben wird.“ (Ratzel, Völkerkunde², I, p. 11—12.)

De theorie omtrent de van-meet-af-edele of -onedele rassen heeft men aannemelijker trachten te maken door haar te verbinden met de leer van de polygenetische afstamming der menschheid. Spreker erkent, dat er aangaande het vraagstuk van den monogenetischen of polygenetischen oorsprong der menschheid, d. w. z. of ze van één of van verscheidene stamvormen is afgeleid, nog verschil van meening kan bestaan. Hij voor zich is van de éénheid van het menschdom overtuigd. Niet alleen pleiten hier philosophische gronden voor, maar vooral ook anthropologische en ethnographische, (mogelijkheid van vitale menging, talloze overgangen, die het trekken van scherpe grenzen onmogelijk maken; overeenstemming van lichamelijke en geestelijke structuur). De leer der polygenese heeft zich in de Unie ontwikkeld ten tijde van de slavernij en den successie-oorlog. Men had toen een liefst wetenschappelijk getint excuus noodig voor de wreede behandeling, die men als mensch zijn medemensch aandeed. Overgestoken naar Europa werd de leer gretig aangegrepen door hen, die in de eeuw der natuurwetenschappen behoefte gevoelden aan een nieuw „natuurwetenschappelijk“ fundament van het anti-semitisme. Verdelf de Joden, want zij vormen het minderwaardige ras! Is het te verwonderen, dat een geleerde als Friedrich Müller, verstoord over dit misbruik der wetenschap, uitriep: „Rasse ist eine Phrase, ein purer Schwindel!“ Spreker betoogt, dat wij het begrip „ras“ niet missen kunnen, maar ons ervoor

te wachten hebben, ras en cultuur nauw met elkaar te verbinden.

Spreker toont uit de geschriften van Renan, Houston Stewart Chamberlain en Hauser aan, welke kronkelpaden van redeneering men heeft moeten volgen, om de minderwaardigheidsleer op de Joden toe te passen. Maar wie vormen dan de „edele“ rasser? Eerst waren het de Indo-Germanen. Toen echter gebleken was, dat er geen Indo-Germanen-rassen, alleen Indo-Germaansche talen bestaan, en dat taal en ras, zool iets, dan toch weinig met elkaar hebben uit te staan, heeft men zich op de Germanen-theorie geworpen. Zij, de Germanen, zijn te allen tijde de banierdragers der cultuur geweest! Wat andere rassen voor groots hebben gepraesteerd, is aan de infiltratie met Germaansch bloed, aan „der lichte Blutteil“, (Hauser), te danken!

Bij zijn critiek op de Germanen-theorie betoogt Spreker, dat de voornaamste anthropologische criteria, (lichaamslengte, kleur van huid en haar, schedelindex), onder den invloed van het milieu veranderlijke grootheden zijn. In ieder geval moet het met nadruk worden afgewezen, als men de cultuurhoogte, de mogelijkheid van geestelijke ontwikkeling, de mate van talent en genialiteit in verband brengt met en bepaald acht door deze kenmerken.

Wanneer dan ook Fishberg zijn studie over „Die Rassenmerkmale der Juden“ eindigt met de woorden: „Das Judentum war und ist eine Religion — aber niemals eine Rasse“, (cursiveering van Fishberg), dan voelt Spreker zich niet geroepen hem tegen te spreken. Niemand zal wel willen ontkennen, dat, na den ondergang van den Joodschen staat, niet 't minst het behoud van den Joodschen staats-godsdienst ook het Jodendom gered heeft, en, wanneer men, als Fishberg, onder ras een „rein“, „onvermengd“ gebleven groep verstaat, dan heeft men gemakkelijk spel, als men gaat bewijzen, dat het Jodendom „niemals eine Rasse“ is geweest. Wie zal nu nog kunnen aantonen uit welke „Blutteile“ het Joodsche bloed is samengesteld?

Maar een andere vraag, die Fishberg niet heeft gesteld, is veel belangrijker. Vormen de Joden „een volk“? Daarmee komen wij op het terrein der Völkerpsychologie.

„Ein Volk (ist) niemals bloß eine physische Gemeinschaft, sondern eine seelische, die in historischer Bewegung erzeugt ist, eine Gemeinschaft des Vorstellens, des Fühlens und des Wollens,“ (Windelband, Einleitung in die Philosophie², p. 310). Als inderdaad, om ook een Franschman aan het woord te laten, l'existence d'une nation est affaire de sentiment et de volonté, (Meillet), kan men dan aarzelen op de boven gestelde vraag een bevestigend antwoord te geven? Hebben de Joden niet steeds het gevoel gehad bijeen te hooren en den wil getoond bijeen te willen blijven hooren? Wie het betreurt, dat de Joodsche ziel een eigen rythme heeft, moge bedenken, dat de lijdende menschheid wellicht baat kan vinden bij de manifestaties van die Joodsche psyche, juist nu in onze dagen, nu Spengler de „Untergang des Abendlandes“ heeft voorspeld en Keyserling met de rustige kalmte van den wijsgeer, die veel gezien en veel beleefd heeft, ons den blik doet vestigen op het licht, dat in het Oosten straalt.

II. PSYCHOLOGISCHE ONDERZOEKINGEN BIJ JOODSCHE EN NIET-JOODSCHE SCHOOLKINDEREN TE AMSTERDAM.

Lezing door den Heer **Dr. A. A. Weinberg**,
(Groningen), 29 December 1921 gehouden.

De methoden, welke tot dusverre bij het rassenonderzoek zijn gebezigd, zijn weinig betrouwbaar. Sinds Hertz' en Zollschan's uitnemende verweerschriften tegen de quasi-wetenschappelijk gegronde theorieën van de meerderwaardigheid van het Germaansche en de inferioriteit van het Joodsche ras kunnen wij feitelijk van het bankroet van de morphologisch-anthro-

pologsche arbeidsmethoden voor de ethnologie spreken. Men heeft het onvoldoende van deze methoden ingezien, en is, waar toch de structuur van de psyche van een volk beslissend is voor zijn cultuurwaarde, overgegaan tot het bestudeeren van de eigenschappen van deze psyche, in de hoop, in de verschillende psychologische kwaliteiten aanwijzingen te vinden zoowel voor de raszuiverheid als voor de hoedanigheid van het geestelijk praestatievermogen van de volkeren. De historisch-philosophische werkwijze, welke men hierbij heeft toegepast, heeft echter het bezwaar, dat de geschiedkundige feiten, waarvan men uitgaat, meestal zeer ingewikkeld zijn en daardoor licht aanleiding geven tot subjectieve, bevooroordeelde verklaringen en beschouwingen. Dit is vooral gebleken bij het onderzoek naar de psychische eigenschappen van het Joodsche volk. Over weinig volken zijn zoo lasterlijke en leugenachtige beweringen van wetenschappelijke zijde geuit.

Geen bewijs is zoo dwingend te maken als dat van het proefondervindelijke onderzoek. Wij dienen derhalve bij de studie van de eigenschappen van het Joodsche volk de methoden van de *vergelijkende physiologie*, waartoe Spreker ook de *speciale of differentiële psychologie* zou willen rekenen, toe te passen. Wij dienen echter, ten einde den invloed van het toevallige milieu zooveel mogelijk uit te schakelen, bij onze proefnemingen aan twee voorwaarden te voldoen:

1^e. Proefobject en vergelijkingsmateriaal moeten zooveel mogelijk in dezelfde uitwendige omstandigheden verkeren.

2^e. Het onderzoek moet zich uitstrekken over die psychische functies, welke slechts zeer weinig den invloed van het milieu ondergaan, m. a. w. zoo mogelijk over de primaire, de meest oorspronkelijke eigenschappen.

Aan de eerste eisch meent Spreker, (conservator bij het Groningsche Psychisch Laboratorium), te hebben voldaan door als proefpersonen schoolkinderen uit hetzelfde sociale milieu te nemen; aan de tweede eisch, door het *aanpassingsvermogen* te onderzoeken, daar deze functie in zeer elementaire eigenschappen kan worden ontleed.

Bij het onderzoek, dat bij 105 Joodsche en 75 niet-Joodsche schoolkinderen te Amsterdam werd gehouden, bleek nl. ¹⁾, dat als de voornaamste factor van het aanpassingsvermogen de wilskrachtige secundaire functie, Wiersma ²⁾, moet worden beschouwd. De resultaten van het onderzoek, vergeleken bij de uitkomsten van de sedert het verrichten van deze proeven verschenen dissertatie van Dr. Jul. Leydesdorff ³⁾, geven eene verklaring aan de hand van het wezen van deze wilskrachtige secundaire functie. We zien, dat de Joden bij gelijke automatische secundaire functie meer eigenschappen bezitten, welke correlaat zijn, parallel gaan met een verhoogde primaire functie, dan de niet-Joden. Hier ligt een aanwijzing, welke nadere bevestiging behoeft, dat de primaire functie een elementaire eigenschap is, welke onafhankelijk is van de (automatische) secundaire functie. Deze primaire functie is het, welke wij als vermoedelijk de voornaamste grondeigenschap van de wilskrachtige secundaire functie mogen beschouwen. Het korte bestek van dit verslag laat niet toe, op deze theoretische kwestie nader in te gaan. Dit zij voor een elders te publiceeren mededeeling voorbehouden. Alleen zij als algemeene, voorloopige conclusie vastgelegd, dat de onderzochte Joodsche schoolkinderen, vergeleken met de niet-Joodsche, bezitten:

- a) een even groote, of wellicht iets grootere activiteit ⁴⁾,
- b) een grootere emotionaliteit,
- c) een even groote (automatische) secundaire functie, en
- d) een grootere primaire functie.

¹⁾ Eene beschrijving van dit onderzoek vindt men in het Ned. tijdschrift voor geneeskunde 66, I, 2577, 1922.

²⁾ E. D. Wiersma, Zeitschr. f. d. ges. Neurol. u. Psychiatr. 35, 191, 1917.

³⁾ Jul. Leydesdorff, Bijdrage tot de speciale psychologie van het Joodsche volk. Diss.-Groningen 1909.

⁴⁾ Zie voor de beteekenis van de gebruikte psychologische termen: G. Heymans, Z. f. angewandte Psychologie 1, 313, 1907.

III. DE SABBATH BEGROETING, (KABBOLAS SJABBOS).

Lezing door den Heer I. Maarsen,
(Amsterdam), 26 Januari 1922 gehouden.

Van de inleidende psalmen en het Lecho-doudie vindt men tot bij de jongere decisoren als Jozef Karo en Mordechai Jaffa geen spoor. Toch ontmoeten we de term Kabbolas Sjabbos daar, maar met andere beteekenis dan men gewoonlijk daaraan ten onrechte hecht. Het beteekent niet: begroeting, maar vergeleken met: kabbolas tanganies, het aanvaarden, het op zich nemen der sabbathplichten. Mizmour sjier valt buiten de z. g. kabbolas sjabbos, vindt vermelding bij Karo en verschillende oude tefillo-uitgaven sinds de 16de eeuw; Lecho doudie met zes voorafgaande psalmen komt het eerst voor bij Mozes ben Machir in zijn Seider hajjoun, (Venetië, 1599). Deze schrijver leidt ons naar Safed, in de 16de eeuw middelpunt van het Kabbalisme. Deze leer, waarvan de eerste sporen in den vorm van mystieke verhalen in den Talmud, is in de middeleeuwen te beschouwen deels als reactie op het den gewonen mensch niets schenkende filosofisch denken van Maimonides vooral, deels als opbeuring van het gemoedsleven van de onder voortdurende martelingen gebukten. Vandaar dat het Kabbalisme des te sterker opkomt naar mate de vervolgingen in hevigheid toenemen: na de Jodenvervolgingen in Spanje, (1492), bloeit het Kabbalisme in Safed door de komst van de daarheen gevluchten als Cordovero en Alkabits. Afstanden hadden voor de vluchtelingen geen beteekenis. In het algemeen tellen voor den studeerende geen reizen, hoe ver ook. Güdemann (Geschichte des Erziehungswesens, 3,63) geeft daarvan frappante staaltjes. In de tweede helft der 15de eeuw kwam Izak Luria naar Safed. Om hem schaarden zich vele leerlingen, vooral Calabrese en Saruk. Deze laatste won

di Fano in Italië voor de leer, eveneens di Modena. Van Italië gaat Saruk naar Duitschland en Holland, (Herera in Amsterdam). In Oost-Europa wordt Kabbala reeds in de 16de eeuw bestudeerd, (klachten hierover bij Remo en Samuel Edels). Vooral het werk Sjelo van Jesaja Hurwits heeft Kabbala verspreidt, (10 drukken, 17 van een verkorte uitgave). In Amsterdam verschijnt het in 1653 en 1698 met de beste aanbevelingen uit Frankfort, Berlijn en gesteund vanuit Polen, Jaroslaw, Posen. Het drukken van boeken bracht in dien tijd evenals nu veel moeilijkheden mee, (Blau, Leo Modena, 2. 140). Met het bekende aanpassingsvermogen der Joden werd de boekdrukkunst veel toegepast, (zie Karo's inleiding van Beis jouseif, Minz in de 10de der „12 predikaties“). Het beste bewijs is de Schoelchan 'Aroeg van Karo uit Spanje, kort na zijn verschijnen in Polen van aantekeningen voorzien door Remo. Het gebedenboek, boek voor iedereen, wordt reeds in 1513 in Praag gedrukt, daarna in 1527; in 1560 verschijnt in Thiengen de eerste kabbalistische tefillo, (Berliner, Randbemerkingen, 1, 8). Seifer kewonous van Luria wordt tusschen 1620 en 1723 zes keer gedrukt, Tikoenei Sjabbos (Lurjaansche ritus) is van 1612—1691 veertien keer herdrukt. Met het kabbalistische gebedenboek kwamen de kabbalistische gebeden overal heen. Hier en daar kwam wel protest, (in Ancona, Samson Morpurgo in zijn responsen, 11), maar de in het kabbalistisch getinte gebedenboek opgenomen psalmen 95—99 en 29, gevolgd door Lecho doudie, werden gemeengoed. De overgangstoestand vindt men in Jouseif oumets, (Frankfort, 1723); nog niet opgenomen in de officiële gebedsorde wordt het reciteeren in het bedehuis toch aanbevolen. Daarom wordt ook nu nog Lecho doudie op den almemor voorgedragen, (S. Geiger, pag. 62). In Worms werd het niet gelezen. Veel tot de verspreiding heeft ook hier weer bijgedragen de tefillo-uitgave van Jesaja Hurwits, in 1717 bij Proops verschenen met approbaties van gezaghebbende geleerden. In 1742 verscheen dit boek reeds opnieuw in handig octavo-for-

maat. Het gedrukte boek sanctioneert den ritus, (Zunz, Ritus, pag. 145). In Amsterdam bevat het eerste gedrukte Hebreeuwsche boek, een tefillo gedrukt bij Menasse ben Israël, (1626), reeds Lecho doudie, eveneens uit dezelfde drukkerij eenzelfde uitgave tusschen 1628—1630.

Na dit onderzoek rest Spreker nog een nadere beschouwing van Lecho doudie. Hierbij komen drie punten in aanmerking: Psalmen voor Lecho doudie en de plaats in het gebed (1); Gewoonten bij Kabbolas Sjabbos (2); De dichter en zijn tijd (3).

(1). In vele Siddoeriem komt naast de gewone psalmenreeks ook voor 95—99 en 100, andere hebben alleen 29, enz. Psalm 29 hebben bijna allen. Uit de kabbalistische geschriften blijkt, dat getallencombinaties de naaste aanleiding tot de keus dier psalmen zijn geweest. Daar Lurja, voor zoover Spreker kon nagaan, geen bepaalde psalmen heeft voorgeschreven, is er grootere vrijheid. De Sefardiem kennen de inleidende psalmen geheel niet. Daar gaat het reciteeren van de 2de Perek van Tractaat Sjabbos vooraf. Aschkenaz heeft dit stuk met Omar R. Elngozor vóór Kiddoesj. Na Kiddoesj schijnt het volgens Toer, Siddoer Rasjie, Albarceloni, Amram oudtijds gelezen te zijn. Dit hangt, volgens Spreker, samen met de vraag, of Kiddoesj tot het gebed behoort. Oorspronkelijk werd Ngoleinoe alleen op de Hoogtijden gelezen; de voordracht der Misjno-afdeeling met Omar R. E. is dus het slot der bidstonde, (vergelijk Oewo letsijoun als slot van het dagelijksch gebed). Kiddoesj staat buiten het gebed. Het andere gebruik, (zie Vitry en Abudarham), staat in verband met eventueele voorziening van het Sjabboslicht, waarvan de Misjno spreekt; vandaar de lezing vóór Kabbolas Sjabbos. Joël Sirkes toont in zijn commentaar aan, dat dit argument niet zoo stringent is. Berliner in zijn Randbemerkingen, 1,64 geeft een onnauwkeurige voorstelling.

(2). Oorspronkelijk bestond het gebruik naar het veld te gaan onder het uitspreken van psalmen. Daar heeft de begroeting plaats, terwijl men met het gezicht naar het Westen met gesloten oogen blijft staan tot het slot. In Chemdas

hajjomien, (48a), wordt nog gememoreerd het gaan naar den voorhof van de synagoge. Het gebruik berust op Talmoed Sabb. 119a en B. K. 32b, letterlijk opgevat. De dichter zinspeelt hierop in refrein en 2de couplet, ook dit naar het veld gaan letterlijk opvattend, (zie Jouseif oumets § 589). Hoewel de geciteerde Talmoedplaatsen volstrekt niet zoo behoeven verklaard te worden, is opmerkelijk dat R. Chananel, (cf. Rabbinowits), een lezing voor zich had, waar wel van „heen en weer dansen“ gesproken wordt, Hurwits in zijn tefillo-uitgave veroordeelt een letterlijke opvatting zeer sterk. Toch bestaat in sommige gemeenten het gebruik zich bij de laatste strofe naar den ingang van het bedehuis te wenden, naar Sprekers opvatting een herinnering aan de houding naar het Westen door Lurja voorgeschreven, (cf. evenwel Berliner, pag. 45).

De buigingen naar links en rechts bij bouïe challo zijn begroetingen van de Sabbathbruid. Het voordragen van Lecho doudie op den almemor uit een afzonderlijk, meestal perkament boek is waarschijnlijk uit den tijd, toen het nog niet algemeen in de tefillo voorkwam.

(3). In de oudste Tikkoen sjabbos, de Seider hajjoun van Mozes ben Machir komt een anderen text van Lecho doudie voor, zes coupletten tellend, ieder van vier strofen, waarvan de eerste drie op elkander rijmen, de laatste van alle zes onderling. Het laatste is gelijk aan dat van onzen dichter Salomo Alkabits, ook het refrein is hetzelfde. Dat het gedicht van hem algemeen in gebruik is gekomen heeft de volgende oorzaken. (a). De autoriteit van Lurja; hij beveelt het aan wegens zijn kabbalistischen inhoud, (Chemdas hajjomien, pag. 49a). (b). De persoon van den dichter. Geboren in Safed, tijdgenoot van Karo, zwager en leeraar van den beroemden Cordovero. Gemeenschappelijk met Karo zou hij in den Sjowoengousnacht van 1532 een wonderverschijning hebben gehad. Een dergelijk voorval kon de achting voor hem slechts doen stijgen. Men denke slechts aan de legende omtrent zijn dood verteld, dezelfde als omtrent ibn Gabbir, (Amoedei Hoaboda, s. v.). Dit

toont ons, hoezeer hij bewonderd werd. (c). De poëtische waarde van Alkabits' gedicht staat verre boven dat in Seider hajjoun. Een oude aanwijzing in Sefardischen ritus geeft dezelfde melodie ervoor op als voor een gedicht van Jehoedo Halleiwie. Herder heeft het een Duitsche vertaling waardig gekeurd, Heine houdt het voor een schepping van den onsterfelijken Jehoedo Halleiwie. We kunnen er niet anders dan dankbaar voor zijn dat dit Lecho doudie-lied een plaats heeft verworven in onze tefillo.

IV. JODENDOM EN HELLENISME.

Lezing door den Heer **Dr. D. Cohen**,
(s Gravenhage), 30 Maart 1922 gehouden.

Spreeker wees erop, dat onze opvatting omtrent den strijd tusschen deze beide geestesrichtingen gewijzigd moet worden, sinds wij beter zijn doorgedrongen in het wezen der Hellenistische cultuur. Deze is anders dan de Helleensche. Haar voornaamste kenmerken zijn cosmopolitisme en individualisme. Zij is een vermenging van Grieksche en Oostersche beschaving, waarin echter de Grieksche overheerscht. Zij heeft de Helleensche cultuur in de wereld gebracht, maar tegelijk haar ruimer gemaakt door haar te ontdoen van de enge staatsgedachte, waarin zij was opgegroeid.

De botsing tusschen de Grieksche en Joodsche geesteswereld moest komen, toen in het Hellenisme de Grieksche gedachte alles voor zich innam en als algemeene beschaving gold. Aan haar heeft de Joodsche geest zich nimmer kunnen aanpassen. In elk opzicht zijn Jodendom en Hellenendom aan elkaar tegenovergesteld. Het eerste is in zijn denken concreet, het tweede abstract. Het eerste vraagt: „Wat?“, het tweede: „Waarom?“. Het Grieksche denken begint met het natuuronderzoek; de Jood houdt zich daarmee niet bezig, maar is

tevreden met het „God zag, dat het goed was“. De Griek voert in enthousiasme zich zelf op tot het wezen der Godheid; voor den Jood blijft de Godheid verborgen en zelfs de profeet is slechts een werktuig van de Godheid. Zoo staan in oorsprong deze denkrichtingen en karakters diametraal tegenover elkaar en een verzoening is onmogelijk.

Spreeker trachtte uit de Joodsch-Hellenistische litteratuur deze stelling te bewijzen. Hij verdeelde deze in twee groepen: die, welke vermoedelijk in Palestina is ontstaan en die, welke in de Diaspora en onder sterken invloed daarvan is geschreven. De eerste is vrij van Grieksche gedachten. Zij is in het Grieksch geschreven of tot ons gekomen; maar zij is volkomen Joodsch en beweegt zich in denzelfden gedachtenkring als de niet-apokryphe boeken van het Oude Testament. De tweede groep echter is zuiver Grieksch, ook al bevat zij in schijn Joodsche bestanddeelen. Men begrijpt haar wezen het best uit de z. g. Wijsheid van Salomo. Daarin ziet men de personificatie der wijsheid, (de vergoddelijking dus van een abstract begrip in Grieksch zin), ontstaan. Dit echter is volkomen verschillend van het begrip wijsheid als zuiver-menschelijke eigenschap, gelijk die in de Spreuken van Salomo voorkomt. Het is derhalve een poging tot aanpassing van een Joodsche gedachte aan de Grieksche, die echter de oorspronkelijk Joodsche, concrete, gedachte volkomen verloren liet gaan en alleen de Grieksche behield. Het sterkste bewijs dezer onverzoenlijkheid vindt men in Philo. Deze heeft, voornamelijk op Stoïsche filosofie steunend, getracht de gedachte van den Logos als natuurwet over te brengen in het Jodendom. Daar echter in het Jodendom de Godheid de eerste plaats moest innemen, heeft hij den Logos daaraan ondergeschikt gemaakt en hem voorgesteld als een soort tussenpersoon tusschen God en de wereld, niet bedenkend, dat èn in dit stelsel de Godheid feitelijk de plaats inneemt van den Grieksch Logos èn in de Joodsche beschouwing een tussenpersoon ondenkbaar is. Hij heeft dus niets gedaan dan een Grieksch stelsel opgebouwd, waarin de Joodsche gedachte slechts in schijn Joodsch

is. In het Jodendom heeft Philo dan ook weinig invloed gehad.

Spreker wees er ten slotte op, dat deze starheid van het Jodendom tegenover de alles-beheerschende Grieksche gedachte een bewijs geeft van groote innerlijke kracht, waaraan het Jodendom, in sterkere mate nog dan aan den strijd der Macca-beeën, die in dit alles slechts een episode vormt, zijn behoud te danken heeft.
